

SPRAWOZDANIA I RECENZJE

Liturgia Sacra 20 (2014), nr 1, s. 215–255

Liturgia i muzyka w zakonie paulinów
(Liturgy and Music in the History of the Pauline Order)
Międzynarodowa konferencja naukowa

(Budapeszt – Esztergom, 25–27 listopada 2013 r.)

W dniach 25–27 listopada 2013 r. odbyła się Międzynarodowa konferencja naukowa *Liturgia i muzyka w zakonie paulinów* (*Liturgy and Music in the History of the Pauline Order*). 25 i 27 listopada obrady prowadzone były w Instytucie Muzykologii Węgierskiej Akademii Nauk w Budapeszcie, a 26 listopada w Centrum Konferencyjnym św. Wojciecha w Esztergom. Organizatorami konferencji byli: wspomniany Instytut Muzykologii, Narodowy Fundusz na rzecz Kultury Węgier — *Nemzeti Kulturális Alap* (NKA), Stowarzyszenie Kapela Jasnogórska, Zespół Naukowo-Redakcyjny Jasnogórskich Muzykaliów oraz zakon paulinów. Była to druga konferencja poświęcona dziejom paulińskiej tradycji muzycznej i liturgicznej; poprzednie międzynarodowe spotkanie odbyło się w listopadzie 2011 r. na Jasnej Górze.

Trzydniowe obrady podzielone były na cztery panele tematyczne. Pierwsza część konferencji poświęcona była liturgii i śpiewowi. Części tej przewodniczył prof. dr Gábor Sarbak z Węgierskiej Biblioteki Narodowej, specjalista w zakresie średniowiecznej historii paulinów. Obrady rozpoczął referat dra Jakuba Kubieńca z Uniwersytetu Jagiellońskiego, który omówił przekazy źródłowe oraz cechy szczególne liturgii paulinów w średniowiecznej Polsce. J. Kubieniec zaprezentował 7 ksiąg liturgicznych oraz poddał bliższej analizie niektóre osobliwości ich kalendarzy, wybranych śpiewów i obrzędów. Referat dr. Miklósa Földváry z Uniwersytetu im. Loránda Eötvösa w Budapeszcie poświęcony został relacji między rytmem paulińskim

a ostrzyhomskim. W oparciu o księgi liturgiczne różnych węgierskich ośrodków kościelnych referent przeanalizował część ceremonii Ofiarowania Pańskiego i Wielkiego Tygodnia. Ich paulińska wersja zdradza wpływy katedry ostrzyhomskiej, ale i dużą samodzielność zakonu w kształtowaniu swej tożsamości liturgicznej. Dr Zsuzsa Czagány z Instytutu Muzykologii Węgierskiej Akademii Nauk omówiła strukturę oraz melodie oficjum na święto Matki Bożej Śnieżnej w diecezjach węgierskich i w zakonie paulinów. O. Szoliva Gábel OFM zaprezentował strukturę paulińskiej komplety i wykorzystywanych w niej melodii oraz porównał je z tradycjami węgierskimi. Podstawowym tekstem źródłowym referatu był drukowany brewiarz paulinów z 1540 r. Panel pierwszy zakończyło wystąpienie dr Györgyi Táborny o repertuarze sekwencji w paulińskiej liturgii. Prelegent wyodrębnił w nim cztery warstwy: sekwencje ostrzyhomskie, augustiańskie, dominikańskie oraz będące własnym dorobkiem muzycznym paulinów.

Tematem drugiego panelu była notacja muzyczna w ujęciu teoretycznym oraz jej zapisy w księgach liturgicznych. Obradom przewodniczyła dr Zsuzsa Czagány. Pierwszy referat przedstawił ks. dr Mariusz Białkowski z Akademii Muzycznej w Poznaniu, który poddał analizie formy *scandicus* w jasnogórskim graduale III-913 z 1596 r. Neuma ta została omówiona na porównawczym tle innych tradycji muzycznych. Dr Eva Veselovská z Instytutu Muzykologii Słowackiej Akademii Nauk przedstawiła wyniki badań nad fragmentami średniowiecznych rękopisów liturgicznych zakon paulinów na Słowacji. Zaprezentowana została identyfikacja niewielkich fragmentów ocalałych ze zniszczonych kodeksów, rekonstrukcja uszkodzonych partii tekstu oraz analiza neum. Gabriellá Gilányi przedstawiła referat poświęcony notacji muzycznej w zakonie paulinów między XIV i XVIII w. Poza kompletnymi księgami autorka wykorzystała także fragmentarycznie zachowane źródła. Także i w tym referacie pojawił się wątek związków między liturgią braci pustelników i archidiecezji ostrzyhomskiej. Prof. UKSW dr hab. Czesław Grajewski z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie przedstawił charakterystyczny element liturgii paulińskiej w postaci hipotetycznego tonariusza zakonu, zawierającego zasady łączenia zakończeń psalmowych z określonymi typami melodycznymi antyfon. Stworzenie takiego tonariusza wynika z niezachowania się tego rodzaju źródła z zakonu paulinów. Podstawą referatu był piętnastowieczny antyfonarz MR8 z Zagrzebia. Ostatni referat w tym panelu zaprezentowała dr Ágnes Papp z Instytutu Muzykologii Węgierskiej Akademii Nauk, która omówiła regulacje psalmodii w rękopisach i drukach węgierskich franciszkanów po Soborze Trydenckim.

Trzeci panel dotyczył studiów źródłowych. Przewodniczyła mu Ágnes Papp. Tematem wystąpienia dr Andrei Kovács z Akademii Muzycznej im. Franciszka Liszta w Budapeszcie były badania destruktywne paulińskich ksiąg liturgicznych w Zagrzebiu. Prelegentka zaprezentowała identyfikację zachowanych fragmentów tekstów liturgicznych i przyporządkowała je do świąt kościelnych. Prof. UW i UO dr hab. Remigiusz Pośpiech z Uniwersytetu Wrocławskiego omówił

polonica w paulińskim graduale III-913 z Biblioteki Jasnogórskiej. W kodeksie tym do łacińskich śpiewów liturgicznych dołączono kilka pieśni kościelnych w języku polskim, wykorzystano także ich melodie w śpiewach łacińskich. Ks. prof. UO dr hab. Erwin Mateja zaprezentował studium kalendarza XVI-wiecznego mszału paulińskiego z Jasnej Góry. W kalendarzu wyodrębnione zostały warstwy, jakie nakładały na siebie kolejne epoki i nurty w historii Kościoła — od wpływów misjonarzy frankijskich i nadreńskich, przez elementy kalendarzy diecezji węgierskich, polskich i czeskich, po pustelników będących dla paulinów wzorami życia. Autor niniejszego sprawozdania omówił historię oraz rękopiśmienne dodatki drukowanego mszału paulińskiego z 1537 r., który znajduje się obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie.

Ostatni panel poświęcony był rozwojowi liturgii zakonu w czasach nowożytnych. Sesję otworzył referat dra Elmara Kuhna z projektu *Collectio Paulina* w Niemczech, dotyczący oficjów szwabskiej prowincji zakonu. Omówione zostały w nim także elementy kalendarza paulińskiego. O. prof. dr hab. Janusz Zbudniewek OSPPE scharakteryzował twórczość liturgiczną Szymona Mieleckiego, paulińskiego bibliofila i kaznodzieji żyjącego na przełomie XVI i XVII w. Mielecki jest autorem kilku kodeksów rękopiśmiennych, w tym *Collectarium Romanum* i jasnogórskiego gradułu III 913. W pracach tych połączył elementy trydenckie z tradycjami zakonu. Orsolya Csomó z Węgierskiej Akademii Nauk omówiła procesje w kościele katedralnym oraz w konwentach paulińskich w diecezji zagrzebskiej. Porównanie ich oprawy muzycznej wykazało odrębności pomiędzy melodiami używanymi przez paulinów i duchowieństwo diecezjalne. Lucija Konfic z Akademii Sztuki i Nauki w Zagrzebiu przedstawiła bazę źródłową do badań muzyki liturgicznej paulinów w Chorwacji oraz prowadzone nad nią prace badawcze. Przybliżyła także współczesne wykonania powstałych w zakonie kompozycji. Ostatni referat wygłosił dr Gábor Kiss z Węgierskiej Akademii Nauk. Tematem wystąpienia były formularze mszalne węgierskiej i chorwackiej prowincji zakonu w XVIII w. Prelegent omówił melodie mszy różnego rodzaju — niedzielnych, maryjnych, żałobnych *etc.*

Poza obradami konferencję współtworzyły trzy koncerty, podczas których wykonano gregoriańskie utwory z średniowiecznych źródeł paulińskich i europejskich. Dało to możliwość zapoznania się z pracami nad wykonywaniem kompozycji paulińskich. Pierwszego dnia śpiewała Schola św. Pawła z Pécs pod dyrekcją Gabrielli Fodor, drugiego dnia była to *Schola Gregoriana* z Instytutu Muzykologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego pod dyrekcją ks. dra Piotra Pačkowskiego. W ostatnim dniu uczestnicy usłyszeli także muzykę instrumentalną XVIII-wiecznych kompozytorów paulińskich (m.in. o. Amandusa Ivanschiza) w wykonaniu chóru i orkiestry pod dyrekcją Benedeka Héji.

Drugiego dnia uczestnicy konferencji zwiedzili dwie biblioteki znajdujące się w Esztergom — bibliotekę *Theological College* oraz bibliotekę katedralną, w której odbył się pokaz średniowiecznych ksiąg chórowych.

Konferencja, która zgromadziła międzynarodowe grono badaczy, pozwoliła ukazać omawiane zagadnienia w perspektywie szerokiego wachlarza źródeł, które pozostały z dziedzictwa zakonu w bibliotekach i archiwach kilku krajów Europy Środkowej. Reprezentowanie przez prelegentów różnych nauk pozwoliło na interdyscyplinarne podejście do złożonej rzeczywistości, jaką była zakonna liturgia współtworzona przez muzykę, teksty, przepisy prawne oraz zawierające je kodeksy. Tak prowadzone prace otwierają obiecującą perspektywę prowadzenia dalszych, pogłębianych studiów. Praca międzynarodowego zespołu daje możliwość spełnienia podnieszonego w konferencyjnych dyskusjach postulatu wykorzystywania źródeł z całego obszaru historycznej działalności paulinów, podzielonego dziś granicami kilku krajów i rozproszonego w zbiorach wielu bibliotek i archiwów. Szeroko zakrojone prace pozwalają coraz lepiej odsłaniać ukryte przez wieki liturgiczno-muzyczne dziedzictwo zakonu paulinów.

Fryderyk Rozen

Sesja naukowa *Piękno liturgii — aspekty franciszkańskie*

(Katowice-Panewniki, 29 listopada 2013 r.)

W dniu 29 listopada 2013 r. w Wyższym Seminarium Duchownym Zakonu Braci Mniejszych Prowincji Wniebowzięcia NMP w Katowicach-Panewnikach odbyła się sesja naukowa. Jej tematem było *Piękno liturgii* ukazane w aspektach franciszkańskich. W spotkaniu uczestniczyli alumni franciszkańskich seminariów duchownych afiliowanych do Papieskiego Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie: Braci Mniejszych z prowincji Wniebowzięcia NMP z Katowic-Panewniki, prowincji Niepokalanego Poczęcia i Matki Bożej Anielskiej, Braci Mniejszych Konwentalnych i Braci Mniejszych Kapucynów z Krakowa.

Na początku sesji, po modlitwie wyjętej z pism św. Franciszka, zebranych gości przywitał o. dr Witosław Szytk OFM — rektor seminarium oraz definitor prowincji Wniebowzięcia NMP.

O. dr Kazimierz Synowczyk OFM Cap, znawca teologii duchowości, wykazał na podstawie pism św. Franciszka troskę zakonodawcy o piękno liturgii Kościoła. Troska ta obejmowała nie tylko sprawowanie liturgii Mszy św. i sakramentów, ale również dbałość o jakość liturgii godzin, a także o wystrój wnętrza świątyni i paramentów.

O. mgr Artur Przechowski OFM Conv, doktorant z filozofii w KUL, w oparciu o Wczesne Źródła Franciszkańskie w swoim wystąpieniu zwrócił uwagę na zagadnienia związane ze śpiewem w duchowości franciszkańskiej. W szerokim kontekście historycznym i kulturowym XIII w. ukazał wykorzystanie różnych form muzyki dworskiej w twórczości św. Franciszka (*Pieśń słoneczna* i inne).

O. dr hab. Marek Fiałkowski OFMConv, współpracownik Towarzystwa Naukowego KUL, który koncentruje się na zagadnieniach obecności chrześcijan w życiu społeczno-politycznym i duszpasterstwie nadzwyczajnym, starał się odpowiedzieć uczestnikom sesji, jak wykorzystać w posłudze duszpasterskiej piękno i prostotę liturgii sprawowanej w Kościele przez duchowych synów Biedaczyny z Asyżu. Przypomniwał o czytelności znaków i gestów, tak ważnej w zrelatywizowanym świecie.

Zwieńczeniem sesji była uroczysta liturgia Mszy św., sprawowana pod przewodnictwem Ministra Prowincjalnego o. Antonina Brząkalika OFM, przy współudziale wielu kapłanów. Uczestnicy liturgii wykonywali m.in. chorał (*Missa Primitiva* oraz graduał z *Graduale Simplex*) oraz — z racji przypadającego w tym dniu święta Wszystkich Świętych Zakonu Serafickiego — śpiewy franciszkańskie (*Pieśń do Wszystkich Świętych* i *Hymn Franciszkański*). Śpiew ludu animowała schola alumnów WSD OFM w Panewnik, przygotowana i prowadzona przez autorkę tej relacji. Liturgię ubogacono również muzyką organową: *Menuetem z Suity gotyckiej* (introit) L. Boëllmanna oraz I częścią *Concerto in G-dur BWV 59* (sortie) J.S. Bacha, wykonaną przez Łukasza Kurpasa, absolwenta Wydziału Artystycznego Uniwersytetu Śląskiego.

s. M. Benigna Tkocz AM

Poznawać liturgię i nią żyć — między tradycją a innowacyjnością **Symposium o Piusie Parschu**

(Klosterneuburg, 13–16 marca 2014 r.)

W dniach 13–16 marca 2014 r. odbyło się w Klosterneuburgu międzynarodowe sympozjum liturgiczne. Jego główny tytuł przypominał osobę Piusa Parscha — wybitnego austriackiego liturgisty, zmarłego przed 60 laty. Drugim impulsem tego spotkania była 50 rocznica ogłoszenia Konstytucji o liturgii. Natomiast wybrane miejsce zjazdu nawiązywało do jubileuszu 900-lecia założenia przez margrabiego Leopolda III miejscowego opactwa. Dlatego też gości (92 osoby) przywitał opat-prymas Bernhard Backovsky, który krótko przedstawił historię opactwa. Z kolei miejscowy burmistrz wyraził radość, że spotkanie europejskich liturgistów wpisuje się w całoroczne obchody jubileuszu założenia opactwa, które dało początek miastu Klosterneuburg, leżącego zaledwie kilkanaście kilometrów od centrum Wiednia. Jako trzeci wystąpił organizator spotkania — prof. Andreas Redtenbacher, pełniący funkcję dyrektora miejscowego Instytutu Piusa Parscha. Wprowadził on w tematykę sympozjum, które otrzymało roboczy tytuł: *Poznawać liturgię i nią żyć — między tradycją a innowacyjnością*.

Mimo iż pierwszy dzień zajęło rozwiązanie problemów transportowo-kwaterunkowych, to jednak po powitaniach przewidziano referat wprowadzający. Wy-

głosił go liturgista z Padwy — Andrea Grillo. Skoncentrował się on na pokazaniu wpływu Piusa Parscha na teologiczno-pastoralne założenia Konstytucji o liturgii. W drugim dniu wygłoszono po trzy referaty w sesji przedpołudniowej i popołudniowej. Jako pierwszy głos zabrał Benedykt Kranemann — przewodniczący stowarzyszenia katolickich wykładowców liturgiki krajów języka niemieckiego (AKL), liturgista z Erfurtu. Poruszył problem istnienia we współczesnym świecie swoistego pluralizmu religijnego, który widzi jako wyzwanie dla liturgii. Ta trudna rzeczywistość naszych czasów każe na nowo odczytać przesłanie Konstytucji liturgicznej. Z kolei monachijski liturgista Winfried Haunerland podniósł sprawę hermeneutyki posoborowej odnowy liturgicznej. Zmotywowały go do tego wypowiedzi Benedykta XVI na temat potrzeby przeprowadzenia „reformy reformy”. Po tych referatach, poruszających problematykę posoborowej odnowy liturgii, powrócono do osoby Piusa Parscha i jego dokonań. Najpierw liturgista z Fuldy — Cornelius Roth zajął się problem terminologii związanej z liturgiką. W tym celu pokazał przykłady teologów, którzy chętniej mówią o teologii liturgii oraz takich, którzy wolą nazwę „teologia liturgiczna”. Na tak zarysowanym tle pokazał wywody Piusa Parscha, który używał obu terminów, jednak zdecydowanie częściej mówił o teologii liturgii. Sesję przedpołudniową zamknęła obecność w bazylice na brewiarzowej modlitwie południowej, odmówionej wspólnie z miejscowymi zakonnikami.

Popołudniową sesję rozpoczął liturgista z Salzburga — Rudolf Pacik. Skoncentrował się on też na osobie Piusa Parscha, pokazując, jakie znaczenie miała dla niego encyklika *Mediator Dei*. Zdaniem referenta, dała mu ona odwagę do podjęcia próby stworzenia projektu odnowionej Mszy. Ta propozycja Parscha została w referacie omówiona i wywołała burzliwą dyskusję. Kolejny referat wygłosił historyk Joachim Schmiedl z Vallendar. Jako prezbiter związany z Ruchem Szensztackim podjął się ciekawego zadania. Porównał bowiem nauczanie Piusa Parscha, Lipskiego Oratorium oraz Josepha Kentenicha o znaczeniu liturgii w codziennym życiu wiernych. W zamyśle organizatorów było pokazanie także, jak ruch liturgiczny rozwijał się na Śląsku. Problem ten został przedstawiony przez piszącego te słowa. Słuchacze mogli się więc dowiedzieć o dokonaniach śląskiego lidera ruchu liturgicznego — ks. Stanisława Stephana oraz benedyktynów z klasztoru w Krzeszowie. Ten bardzo bogaty dzień otrzymał jeszcze swój końcowy akord w postaci koncertu muzyki liturgicznej, którego uczestnicy wysłuchali w kaplicy wiedeńskiego Hofburgu.

Sobotni dzień rozpoczął referat wygłoszony przez Hannę-Barbarę Gerl-Falkovitz z Drezna. Z punktu widzenia filozofa-fenomenologa zajęła się antropologią liturgii w ujęciu Romana Guardiniego. W jej przekonaniu można tu mówić o liturgii rozumianej jako „święty spektakl”. Po tym wystąpieniu uczestnicy musieli się zdecydować na wysłuchanie wybranych krótszych referatów przygotowanych zasadniczo przez doktorantów, które wygłaszane były równolegle w czterech salach. Lea Herberg z Würzburga porównała ujęcia liturgii zaprezentowane przez Piusa Parscha, Romana Guardiniego oraz Odo Casela; Anton Höslinger z Klostersnuburgu omówił związek Biblii z liturgią; Florian Kluger z Eichstätt porównał liturgiczne

wykształcenie jezuita Mikołaja Kuzańczyka i pastora Konrada Jakobsa; Martin Sindelar z Wiednia przedstawił wnioski z przeprowadzonego w diecezji wiedeńskiej w 2012 r. badania opinii wiernych dotyczącej teraźniejszości i przyszłości liturgii w życiu parafialnym. Po przerwie trzeba było dokonać nowego wyboru spośród kolejnych czterech wystąpień: ewangelicka teolog Sabina Maurer z Deutschlandsbergu porównała dokonania Piusa Parscha z działalnością ewangelickiej teolożki Olgi Lau-Tugemann. Zdaniem referentki można tu mówić o konkretnym wymiarze ekumenizmu z końca lat 30-tych. Wykładowca wiedeńskiej Wyższej Szkoły Muzycznej — Peter Planyavsky przedstawił swoje badania dotyczące opactwa w Klosterneuburgu, ale z perspektywy relacji Piusa Parscha do muzyki kościelnej. Redaktor czasopisma „Heiliger Dienst” Christoph Freiliner z Salzburga przypomniał osobę bpa Josepha C. Fliessera z Linzu, który wydał w 1944 i 1948 r. słynne listy popierające działania ruchu liturgicznego. Można też było poznać problemy liturgiczne Kościoła w Ghanie, o których mówił Michael Okyerefo z Abry. Pokazał on proces przenikania niektórych elementów z liturgii sprawowanej w tamtejszych kościołach pentekostalnych do wspólnot katolickich. Zastanawiał się przy tym, czy Kościół katolicki musi się tego obawiać, czy widzieć w tym szansę na pozytywny rozwój własnej liturgii. Sobotnią sesję przedpołudniową zakończono też obecnością w bazylice na brewiarzowej modlitwie południowej, odmówionej wspólnie z miejscowymi zakonnikami.

Popołudniowe zajęcia rozpoczęło zwiedzanie z przewodnikiem odnowionych fragmentów opactwa, w których można podziwiać liczne eksponaty ukazujące bogatą historię tego szczególnego miejsca. Po tej dwugodzinnej lekcji lokalnej historii wysłuchano jeszcze trzech referatów. Rozpoczął Jürgen Bärsch — liturgista z Eichstätt. Przypomniał antyreformacyjny kontekst rozwoju uroczystości Ciała i Krwi Pańskiej, ale skoncentrował się na wysiłkach protagonistów ruchu liturgicznego, postulujących likwidowanie takich form pobożności, które akcentowały jedynie elementy manifestacyjno-adoracyjne kultu Eucharystii. Z kolei liturgista z Bochum — Stefan Böntert podjął problem współczesnego przepowiadania słowa Bożego w liturgii. Jego zdaniem należy w naszych europejskich wspólnotach zastosować model znany i praktykowany powszechnie w Stanach Zjednoczonych, w którym dominuje radość i entuzjazm. Zastosowanie zasad amerykańskiej homiletyki jest konieczne w naszej formacji przyszłych kaznodziejów. Naukową część dnia zamknął emerytowany liturgista z Graz — Philipp Harnoncourt, który podzielił się osobistymi doświadczeniami związanymi z austriackim ruchem liturgicznym, którego dokonania śledził jako ministrant, kleryk, wikariusz, sekretarz biskupa oraz profesor liturgiki.

Ten bardzo pracowity dzień zakończyło spotkanie przy stole w ogólnodostępnej zakonnej winotece, w której można było spróbować lokalnych win. Trzeba bowiem pamiętać, że już założyciel opactwa ufundował pierwszą zakonną winnicę, dlatego Stift Klosterneuburg zyskał miano najstarszej winiarni Austrii.

Ostatni dzień sympozjum wypadł w niedzielę, dlatego uczestnicy spotkali się w niewielkim kościele pod wezwaniem św. Gertrudy, w którym Pius Parsch duszpasterzował i w którym jest pochowany, dlatego nazywany jest *Pius-Parsch-Kirche*. Eucharystii tam sprawowanej przewodniczył opat–prymas Backovsky, a kazanie wygłosił ks. Harmoncourt. Po Mszy uczestnicy sympozjum wysłuchali jeszcze ostatniego referatu, który wygłosił liturgista z Innsbrucka — Reinhard Messner. Rocznicą śmierci Piusa Parscha stała się dla referenta okazją, by raz jeszcze pochylić się nad teologicznymi założeniami odnowy liturgii tego wybitnego lidera austriackiego ruchu liturgicznego. Ich aktualność powinna towarzyszyć liturgicznej formacji dzisiejszych kapłanów i wiernych. Końcowa dyskusja była okazją do wyrażenia osobistych refleksji dotyczących poruszanej problematyki, ale też była apelem, by postulaty liderów ruchu liturgicznego leżały nadal u podstaw dzisiejszego kształtowania liturgii.

ks. Erwin Mateja

Liturgia godzin jako środek nowej ewangelizacji **Międzynarodowa konferencja naukowa o liturgii godzin**

(Prešov, 25 marca 2014 r.)

W dniu 25 marca 2014 r. w Preszowie (Słowacja) odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa poświęcona modlitwie liturgii godzin w kontekście nowej ewangelizacji (*Liturgia Rodin ako prostiedok novej evangelizácie*), zorganizowana przez tamtejszy Greckokatolicki Wydział Teologiczny (GTF) Uniwersytetu Preszowskiego.

Po raz kolejny żywe środowisko greckokatolickich teologów z Preszowa pod przewodnictwem ks. prof. ThDr Wojtecha Bogača zainicjowało ciekawą liturgiczną konferencję naukową, w której wzięło udział dziewięciu prelegentów z czterech krajów Europy Środkowo-Wschodniej (Słowacja, Ukraina, Węgry i Polska).

Konferencję otworzył, w imieniu dziekana fakultetu, ks. prof. Wojtech Boháč zyczeniami, by każdy zabrał ze sobą i dla siebie z Preszowa jak najwięcej nowych informacji i refleksji. Nawiązał także do dnia Zwiastowania, przypadającego 25 marca, które, jak głosi liturgia wschodnia, stoi przed wszystkimi innymi świętami, ponieważ „dziś jest początek naszego zbawienia”.

Pierwszy referat, pt. *Jutrznia w modlitewnym cyklu dziennym*, wygłosił dr Šimon Marinčák z Instytutu Studiów Wschodniej i Zachodniej Duchowości im. M. Lacka z Koszyc. Przypomnił, że jutrznia jest, według ostatniego Soboru, jedną z podstawowych liturgicznych „godzin” dnia. Już najstarsza, rękopiśmienna tradycja bizantyjska

świadczy, że zarówno w męskich klasztorach Konstantynopola, jak i w cerkwiach parafialnych, jutrznia była najważniejszą służbą dzienną. To modlitwa tradycyjna, biblijna i zakorzeniona w dziele zbawienia. Na progu nowego dnia stoi Pan, który go stworzył, a zatem bardzo ważne jest, żeby rano ucichły wszystkie inne sprawy, a nasze myśli i serca skierowały się do Stwórcy — podkreślił prelegent. Dr Vojtech Boháč (młodszy) z Preszowa przygotował temat *Powrót liturgii godzin do modlitewnego życia parafii i jednostki*. Zwrócił uwagę na ciekawe zjawisko na zachodzie Europy, gdzie z powodu braku księży bardziej ekskluzywną modlitwą staje się Eucharystia, podczas gdy wspólnotowa modlitwa liturgii godzin coraz częściej wraca do parafii (Niemcy). Na Słowacji wciąż mało jest parafii greckokatolickich, które regularnie odprawiają np. jutrznie: w eparchii preszowskiej jest tylko 13 takich kościołów parafialnych. Wzajemne związki liturgii i nowej ewangelizacji przedstawił autor niniejszego sprawozdania w referacie pt. *Liturgia dla ewangelizacji czy ewangelizacja dla liturgii?* Powołując się na Konstytucję o liturgii, piszący te słowa stwierdził, że cel każdego duszpasterstwa zostaje osiągnięty w liturgii (KL 10). Parafrazując myśl C. Vaggaginiego, liturgia jest centrum, szczytem i źródłem ewangelizacji, której cel zostaje osiągnięty właściwie nie poprzez liturgię, ale w samej liturgii. Bez uwzględnienia liturgii, w tym liturgii godzin (dalej: LG), nie można mówić w Kościele katolickim o nowej ewangelizacji, gdyż to liturgia jest dla jego członków miejscem wtajemniczenia w misterium Chrystusa i stałego doświadczenia żywej wiary. Komentując referat, prof. Boháč zwrócił uwagę, że liturgia to nie coś, ale Ktoś. Specjalista z dziedziny sławistyki, członek Słowackiej Akademii Nauk, ks. lic. Andrej Škoviera z Bratysławy, w referacie *Czasosłów (brewiarz) jako modlitwa za cały Kościół w środowisku słowackiego Kościoła greckokatolickiego* zapoznał słuchaczy z różnymi słowackimi przekładami cerkiewnosłowiańskiej liturgii godzin. Sięgają one 1931 i 1932 r. (o. Špisak), części zmienne LG zostały wydane natomiast w 1937 r. Nad tłumaczeniami słowackimi pracował o. M. Lacko SI w Rzymie (*Chwalmy Boha*). Próba całościowego tłumaczenia LG pojawiła się w 1985 r. pod tytułem *Liturgia knažskich hodin*. Autor skrytykował tytuł tego wydania, który nie uwzględnia świeckich uczestników codziennej modlitwy Kościoła.

W dyskusji przed przerwą ks. dr Wasyl Rudejko ze Lwowa podkreślił konieczność reformy wschodniej jutrzni, składającej się dziś z 8 różnych części, aby zbliżyć jej treść do potrzeb i możliwości współczesnych wiernych. Zgodził się z nim ks. Škoviera (Bratysława) i dał przykład, że przed 1985 r. żaden słowacki *czasosłów* nie był dostępny świeckim. Šimon Marinčák (Koszyce) przypomniał wschodnie prawa liturgiczne, które zrównywały Eucharystię, jutrznię i nieszpory oraz zwyczaj wiernych, którzy uczęszczali często na LG w miejsce Eucharystii.

Po przerwie zebrani wysłuchali referatu ks. dra Ivancsó Istvána z Greckokatolickiego Instytutu Teologicznego św. Atanazego z Nyiregyhaza (Węgry) pt. *Małe godziny jako narzędzia chrześcijańskiej inicjacji*. Modlitwy w ciągu dnia obrządku

bizantyjskiego, wyraźnie nawiązując do poszczególnych etapów dzieła zbawienia realizowanego przez Chrystusa, uwzględniając rolę Ducha Świętego i modlitewny przykład Bogurodzicy, ukazują całość i pełnię Chrystusowego misterium paschalnego. Dlatego mogą spełnić bardzo ważną rolę w formacji katechumenów, którzy w to misterium mają być włączeni przez chrzest. Swego rodzaju kontynuacją na polu historii i rozwinięciem tego tematu było wystąpienie ks. dra Wasyla Rudejko z Katolickiego Uniwersytetu Ukraińskiego (Lwów) dotyczące służby Bożej Wielkiego Postu. W Kościele starożytnym to właśnie Wielki Post przygotowywał głównie katechumenów do chrześcijańskiej inicjacji. Liturgista ze Lwowa przypomniał jerozolimskie zwyczaje czasów pątniczki Egerii, a następnie przedpaschalną katechezę Konstantynopola. Ewangeliczne sceny i ich interpretacja obecna w wielkopostnej LG stworzyły prawdziwy „schemat ewangelizacyjny”: syn marnotrawny (nawrócenie), celnik i faryzeusz (szczerłość), miłosierny samarytanin (miłosierdzie), bogacz i Łazarz (jałmużna). *Podstawowe elementy odnowy modlitwy liturgii godzin w kontekście życia Kościoła greckokatolickiego na Słowacji* przedstawił w swoim referacie ks. doc. dr Marcel Mojeż z Preszowa. Wśród nich wymienił otwarcie się na działanie Ducha Świętego, prowadzącego do modlitwy Chrystusa, organizowanie modlitwy LG w parafiach greckokatolickich przez świeckich, użycie psalmów i hymnów z LG w modlitwie osobistej i wspólnotowej (w rodzinach). Bez dążenia do pełnej duchowej odnowy życia osobistego i życia Kościoła w Chrystusie nie będzie odnowy modlitwy liturgicznej w Kościele — konkludował ks. Mojeż. Ks. doc. dr Lubomir Petrik, także z Preszowa, rozwinął i pogłębił temat *Wspólna modlitwa liturgii godzin w małżeństwie i rodzinie* — temat aktualny dla eparchii (diecezji) preszowskiej, która przeżywa Rok Rodziny. Prelegent podał ciekawe, choć nieliczne, przykłady wspólnej modlitwy męża i żony LG w małżeństwach księży greckokatolickich. Do małżeńskiej modlitwy LG należałoby stopniowo dołączać także dzieci. Wprowadzając LG do życia rodzinnego, trzeba unikać „klerykalizacji wiernych świeckich”, stąd pożądane są m.in. pewne reformy tej modlitwy i dostosowanie jej do użycia w rodzinach. Paweł VI w adhoratacji *Marialis cultus* napisał, że LG to „najwyższy przejaw modlitwy w rodzinie”. Ks. Petrik pozostawił słuchaczy z pytaniem: W jaki sposób „przesunąć” modlitwę LG do naszych chrześcijańskich rodzin? Na to pytanie odpowiedział po części referat ks. prof. dra Vojtecha Bohača (seniora), głównego inspiratora i organizatora konferencji, który podjął temat *Odnowa zapomnianych sposobów odprawiania liturgii godzin = nowa ewangelizacja*. Prelegent podkreślił, że ksiądz (duszpasterz) ma przede wszystkim „podać” wiernym LG zgodną z przepisami Kościoła, stosując przy tym *ars celebrandi*. W celu włączenia wiernych w tę modlitwę Kościoła, należy udostępnić jej uczestnikom teksty, nauczyć śpiewać hymny i psalmy. *Participatio actuosa* wiernych w LG oznacza także szeroko pojętą formację liturgiczną całej parafii. Ks. Boháč podał tu przykład polskiej parafii w Brzegach (koło Bukowiny Tatrzańskiej), gdzie od bez mała 40 lat zaprowadzono jutrznię i nieszpory każdego dnia, aktywnie włączając w tę mo-

dlitwę świeckich (śpiewy, przygotowanie, udział poszczególnych grup parafialnych). Podkreślił, że w tamtejszej parafii zachowuje się właściwą kolejność LG w odniesieniu do Mszy św., tzn: rano najpierw jutrznia, a potem Msza; wieczorem najpierw Msza, a po niej nieszpory na zakończenie całego dnia.

Merytoryczną część konferencji zakończyła dyskusja prelegentów i odpowiedzi na pytania padające ze strony słuchaczy. Postulowano m.in. częstsze transmisje LG w katolickich programach lokalnego radia i telewizji. Powrócono do tematu reformy treści i struktury wschodniej LG w celach duszpasterskich i ewangelizacyjnych. Śpiewy LG w ciągu tygodnia rozwijają ewangeliczne teksty z niedzieli; mają to być swego rodzaju „obrazy” tych ewangelicznych wydarzeń. Reforma bizantyjsko-słowiańskiej LG pomogłaby zrealizować ważne zadanie jej obrzędów, nakreślone przez wybitnego liturgisty Aleksandra Schmemmanna: człowiek powinien od razu „zobaczyć” w liturgii to, co jest ukryte w tekście modlitewnym. Byłoby niezrozumiałe, gdyby nowa ewangelizacja w Kościele nie uwzględniła i nie wykorzystywała tych wszystkich możliwości i całego bogactwa, jakie niesie z sobą LG.

Ostatnim punktem programu międzynarodowej konferencji była liturgiczna modlitwa Kościoła Wschodniego: wielka *wieczernia* (nieszpory) i Boska Liturgia św. Jana Złotoustego ze święta Zwiastowania, która została odprawiona w kaplicy Greckokatolickiego Wydziału Teologicznego w Preszowie.

Ks. Przemysław Nowakowski CM

Sprawozdanie ze zjazdu Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych

(Wrocław, 10–12 września 2013 r.)

W dniach 10–12 września br. w klasztorze Sióstr Szkolnych *de Notre Dame* we Wrocławiu odbył się coroczny (XIV) zjazd członków Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych (SPMK). Uczestnicy rozpoczęli obrady śpiewem hymnu *Veni Creator*, poprzedzonym serdecznym powitaniem przez Prezesa SPMK, ks. prof. UŚ dr. hab. Antoniego Reginka, oraz gospodarza miejsca, ks. dr. hab. Zdzisława Madeja. Plan zjazdu obejmował celebracje liturgiczne oraz obrady. W pierwszym dniu modlitwą liturgiczną były nieszpory celebrowane pod przewodnictwem o. dr. Nikodema Kilnara OSPPE z Jasnej Góry. Drugi dzień zjazdu rozpoczęła jutrznia sprawowana pod przewodnictwem ks. dr. hab. Zdzisława Madeja z Wrocławia, natomiast uwieńczyła Eucharystia, celebrowana w katedrze wrocławskiej pod przewodnictwem Metropolity Wrocławskiego abp. Józefa Kupnego. Ostatni dzień zjazdu rozpoczęła Msza św. w kościele św. Krzyża pod przewodnictwem Biskupa Legnic-

kiego Stefana Cichego. Uczestnicy zjazdu korzystali z materiałów nutowych oraz *Informatora Zjazdu*, przygotowanych przez ks. dr. hab. Zdzisława Madeja.

Przedmiotem obrad był temat: *Dziedzictwo muzyki kościelnej*. W pierwszym dniu zjazdu późnym popołudniem odbyła się pierwsza sesja, pod przewodnictwem ks. dr. Dariusza Smolarka, a zatytułowana *Wrocławskie środowisko muzyczne*. W jej trakcie miały miejsce trzy wystąpienia: dr Andrzej Prasał zaprezentował temat *Chóry kościelne w archidiecezji wrocławskiej po 1945 r.*, prof. dr hab. Marta Kierska-Witczak mówiła o aktualnym życiu artystycznym Wrocławia i regionu, natomiast mgr Marek Fronc przedstawił informacje na temat działalności Śląskiego Towarzystwa Muzyki Kościelnej.

Drugi dzień obrad wypełniły dwie sesje: I zatytułowana *Wrocławskie środowisko muzyczne* (jako ciąg dalszy pierwszego dnia) oraz II — *Aktualne problemy w dziedzinie muzyki liturgicznej w Polsce — poszukiwanie rozwiązań*. Pierwszą prowadził ks. dr hab. Robert Tyrała z Krakowa. Złożyły się na nią następujące wystąpienia: mgr Marek Dyżewski ukazał temat: *Boże prawdy w blasku muzycznego piękna*, dr hab. prof. Uwr i UO Remigiusz Pośpiech mówił o tradycjach muzycznych wrocławskiej katedry, natomiast ks. dr hab. Zdzisław Madej przedstawił inicjatywy Referatu ds. Muzyki przy Kurii Metropolitalnej we Wrocławiu na polu pielęgnowania muzyki liturgicznej.

Sesję drugą poprowadził ks. prof. dr hab. Andrzej Zajac z Tarnowa. Na początku podjęto dyskusję nad projektem nowej instrukcji o muzyce. Niestety, nie przybył na zjazd ks. dr hab. Michał Szulik, prof. UPH w Siedlcach, który miał dokonać prezentacji poprawionego tekstu. Mimo jego nieobecności przegłosowano, iż projekt ten można przekazać do konsultacji w Podkomisji ds. Muzyki przy Komisji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Konferencji Episkopatu Polski. Drugim tematem, który został podjęty w ramach tej sesji, był problem potrzeby nowego wydania *Śpiewnika Liturgicznego*. Zagadnienie przedstawił ks. mgr Piotr Dębski z Legnicy. O historii powstania pierwszej edycji *Śpiewnika Liturgicznego*, wydanego przed Towarzystwo Naukowe KUL, mówił ks. prof. dr hab. Ireneusz Pawlak, który był członkiem redakcji tego zbioru. Nowa inicjatywa ma na celu poszerzenie tego wydawnictwa o nowe śpiewy.

Uczestnicy Walnego Zgromadzenia członków SPMK, opierając się na wcześniej podjętej przez Komisję Kwalifikacyjną decyzji, opiniującej pozytywnie sylwetki nowo zgłoszonych kandydatów, przegłosowali jednogłośnie ich przyjęcie do grona SPMK. W ten sposób do Stowarzyszenia zostało przyjętych 7 nowych członków. Według kolejności alfabetycznej są to: mgr Urszula Jasiocka-Bury z Bielska-Białej, ks. dr hab. Jacek Bramorski z Gdańska, ks. mgr lic. Sławomir Deręgowski z Włocławka, ks. mgr Piotr Kierpal z Opola, prof. dr hab. Mariusz Kończal z Bydgoszczy, mgr Klaudia Romek z Krakowa oraz mgr inż. Anna Wójtowicz z Bydgoszczy.

W czasie zjazdu miało też miejsce wydarzenie artystyczne: we wtorkowy wieczór w kościele św. Krzyża na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu członkowie SPMK

uczestniczyli w koncercie organowym w wykonaniu Moniki Krahforszt oraz Łukasza Romanka. M. Krahforszt zaprezentowała trzy utwory: F. Nowowiejskiego — *Preludium „Adoremus”* op. 31 nr 3; P. Hindemitha *Sonatę* nr 2 oraz T. Duboisa — *Interlude, Marche-Sortie, Cantilene religieuse i Toccata*. Łukasz Romanek natomiast wykonał *Sonatę a-moll* nr 4 op. 98 J. G. Rheinbergera.

W czasie tegorocznego Walnego Zgromadzenia Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych, po zakończeniu kolejnej kadencji dotychczasowego Zarządu, dokonano wyboru nowych władz. Nowym prezesem został wybrany ks. dr hab. Grzegorz Poźniak z Opola. Do zarządu weszli ponadto: prof. UKSW, dr hab. Czesław Grajewski (Toruń) — wiceprezes, s. mgr Dolores Nowak (Warszawa) — sekretarz, ks. dr Franciszek Koenig (Gliwice) — skarbnik, prof. UPJPII, dr hab. Wiesław Delimat (Kraków), ks. mgr lic. Piotr Dębski (Legnica), dr Jan Gładysz (Tuchów) i ks. dr hab. Robert Tyrała — członkowie zarządu.

Na spotkaniu podsumowującym wrocławski zjazd nowy prezes przedstawił podział funkcji w nowym Zarządzie i w Komisjach: Rewizyjnej i Kwalifikacyjnej. Ogłosił datę i miejsce kolejnego zjazdu SPMK: 23–25 września 2014 r. w Gnieźnie. Zaprezentował nową wizję biuletynu Stowarzyszenia: zamierza nadać mu rangę punktowanego rocznika Stowarzyszenia, o stałych działach: materiały ze zjazdu, część muzykologiczna, część prawodawczo-wykonawcza oraz przegląd publikacji wydanych w danym roku przez członków Stowarzyszenia. Prezes ogłosił nazwiska osób odpowiedzialnych za poszczególne działy tego nowego rocznika oraz zaprosił wszystkich do czynnej współpracy w jego tworzeniu. Prosił także o zgłaszanie propozycji nowego tytułu dla tego czasopisma. Następnie bp Cichy przedstawił członkom SPMK przebieg i owoce prac Podkomisji ds. Muzyki Kościelnej, która działa pod jego przewodnictwem.

Ustępujący Prezes SPMK, ks. Antoni Reginek, podsumowując obrady wyraził wdzięczność ks. dr hab. Zdzisławowi Madejowi za organizację zjazdu we Wrocławiu. Słowa podziękowania skierował także do wszystkich referentów i uczestników za aktywną postawę i udział w pracach Walnego Zgromadzenia SPMK. Nowo wybrany prezes SPMK, ks. dr hab. Grzegorz Poźniak, wyraził serdeczne podziękowanie dla ks. prof. UŚ, dr hab. Antoniego Regina za kierowanie Stowarzyszeniem przez dwie ostatnie kadencje. Wszyscy zgromadzeni na zjeździe wyrazili również swoje uznanie i wdzięczność wobec jego osoby.

Jak co roku wypada wyrazić nadzieję, iż działania SPMK zaowocują podniesieniem poziomu muzyki i śpiewów w naszych świątyniach. *Ad maiorem Dei gloriam!*

Ks. Stanisław Garneczarski

III Tarnowskie Dni Cecylińskie

(Tarnów, 16–22 listopada 2013 r.)

Już tradycją się staje, że w Tarnowie z okazji corocznego liturgicznego wspomnienia św. Cecylii, patronki muzyki i muzyków kościelnych, odbywają się liczne koncerty, warsztaty i spotkania ku jej czci. Już po raz trzeci odbyły się Tarnowskie Dni Cecylińskie w dniach od 16 do 22 listopada 2013 r. Organizatorami III Tarnowskich Dni Cecylińskich byli: Wydział Muzyki Kościelnej Kurii Diecezjalnej w Tarnowie, Centrum Paderewskiego Tarnów–Kaśna Dolna, Diecezjalne Studium Organistowskie w Tarnowie, Zespół Szkół Muzycznych w Tarnowie, Duszpasterstwo Środowisk Twórczych oraz bazylika katedralna w Tarnowie. Patronat honorowy objął Biskup Tarnowski Andrzej Jez.

Obchody rozpoczęły się w sobotę 16 listopada audycją organową w Diecezjalnym Studium Organistowskim w Tarnowie w wykonaniu uczniów tejże placówki. Koncert rozpoczął się o godzinie 16.00 w sali koncertowej. Uczniowie swoje umiejętności prezentowali przy organach mechanicznych firmy *Jemlich* z Drezna. Byli to: Katarzyna Sacha z klasy organów mgr. Sławomira Barszcza, Marcin Kucharczyk z klasy organów mgr. Wojciecha Szczerby oraz Mateusz Juza, Jakub Kapała, Piotr Michalik i Krystian Rapała wszyscy z klasy mgr. Wiesława Kaczora.

W tym samym dniu w kościele pw. bł. Karoliny w Tarnowie o godz. 18.45 miał miejsce koncert muzyki chóralnej w wykonaniu Chłopięcego Chóru Katedralnego *Pueri Cantores Tarnovienses* pod dyrekcją autora niniejszego sprawozdania. Chór zaprezentował szerokie spektrum swoich możliwości, wykonując muzykę *a capella* od chorału gregoriańskiego przez muzykę dawną po muzykę współczesną. Zasadniczy trzon repertuaru stanowiły utwory zarejestrowane przez chór na wydanej we wrześniu 2013 r. najnowszej płycie CD zatytułowanej: *Magnificat. Muzyka dawna w tarnowskiej katedrze*. Jedynym utworem wykonanym przez chór z towarzyszeniem organów był *Magnificat* Johanna Pachelbela. Przy instrumencie zasiadł Wiesław Kaczor. Koncert poprowadził ks. Piotr Pasek.

Następnego dnia, w niedzielę 17 listopada 2013 r., w ramach III Tarnowskich Dni Cecylińskich zaprezentowali się uczniowie Zespołu Szkół Muzycznych z Tarnowa z klas organów, tym razem w kościele NMP Szkaplerznej w Szywałdzie. Koncert odbył się o godz. 17.00, a swoje umiejętności muzyczne zaprezentowali: Krzysztof Łazarek i Paweł Szkotach z klasy organów mgr. Elżbiety Maciejowskiej oraz Mateusz Juza i Krystian Rapała z klasy organów mgr. Wiesława Kaczora. Całość koncertu poprowadził Wiesław Kaczor.

Kolejna odsłona związana z obchodami liturgicznego wspomnienia św. Cecylii miała miejsce w środę 20 listopada w Diecezjalnym Studium Organistowskim w Tarnowie. W tym dniu odbyły się warsztaty organowe, które prowadził dr hab. Marcin Szelest — kierownik Katedry Muzyki Dawnej z Akademii Muzycznej w Krakowie.

Tematyka warsztatów oscylowała wokół problemów wykonawczo-interpretacyjnych młodych adeptów gry organowej uczestniczących w warsztatach. Reprezentowali oni takie placówki, jak: szkoły muzyczne z Krosna, Jasła, Domasławic i Tarnowa oraz diecezjalne ośrodki kształcenia organistów z Kielc, Katowic, Opola, Płocka, Warszawy i Tarnowa wraz ze swymi pedagogami. Warsztaty trwały przez cały dzień i zakończył je o godzinie 16.00 koncert w wykonaniu samego prowadzącego zajęcia na organach w Diecezjalnym Studium Organistowskim w Tarnowie. Na program koncertu złożyły się utwory: Heinricha Scheidemanna (ok. 1595–1663) *Praeambulum in G* (WV 73), Johanna Caspar Kerlla (1627–1693) *Canzona* 4, Samuela Scheidta (1587–1654) *Alamande. Also gehts also stehts* (SSWV 137), Dietricha Buxtehudego (ok. 1637–1707) *Wie schön leuchtet der Morgenstern* (BuxWV 223), Johanna Pachelbela (1653–1706) *Aria quarta (Hexachordum Apollinis)*, 1699), Johanna Sebastiana Bacha (1685–1750) *Praeludium – Fantasia [d-moll]* (BWV 549a). W koncercie wzięli udział m.in. wszyscy uczestnicy warsztatów.

Kolejnego dnia — w czwartek — miał miejsce III Ogólnopolski Konkurs Organowy Uczniów Diecezjalnych Studium Organistowskich. Na konkurs swoich reprezentantów wystawiły ośrodki kształcące organistów z sześciu diecezji. Byli to w kolejności alfabetycznej: Maria Małgorzata Baka (DSO Tarnów — ostatecznie nie startowała), Mateusz Jan Forreiter (ASO Katowice), Magdalena Joanna Frasek (DIMK Opole), Jakub Kapała (DSO Tarnów), Marcin Jan Kucharczyk (DSO Tarnów), Paweł Lewandowski (ISO Warszawa), Piotr Michalik (DSO Tarnów), Katarzyna Sacha (DSO Tarnów), Marcin Stankiewicz (DSO Płock), Jan Krzysztof Szuster (ISO Warszawa), Karol Tomasz Wojtaszek (DSO Kielce), Paweł Michał Woliński (DSO Kielce) oraz Tomasz Dawid Żołędź (DSO Tarnów). *Jury* konkursy stanowili pedagodzy, którzy przyjechali do Tarnowa ze swoimi uczniami. Byli to: mgr Agnieszka Rybak z Warszawy, mgr Sławomir Barszcz z Tarnowa, mgr Michał Blechinger w zastępstwie mgr Gabrieli Czurlok z Opola, mgr Wiesław Kaczor z Tarnowa, dr Damian Konicki z Kielc oraz mgr Wojciech Szczerba z Tarnowa. W wyniku konkursowych przesłuchań *jury* postanowiło przyznać następujące nagrody: I miejsce: *ex aequo* dla Tomasza Dawida Żołędzia (DSO Tarnów) oraz dla Marcina Jana Kucharczyka (DSO Tarnów), II miejsce dla Jakuba Kapały (DSO Tarnów), III miejsce *ex aequo* dla Mateusza Jana Forreitera (DSO Katowice) oraz dla Katarzyny Sacha (DSO Tarnów), oraz wyróżnienia dla Magdaleny Joanny Frasek (DSO Opole) i dla Piotra Michalika (DSO Tarnów). Uroczyste ogłoszenie wyników nastąpiło wieczorem w tarnowskiej katedrze.

Zanim to jednak nastąpiło, uczestnicy konkursu i licznie zebrani melomani mogli wysłuchać koncertu organowego w wykonaniu mgra Wojciecha Szczerby — organisty kościoła NSPJ w Tarnowie i wykładowcy Diecezjalnego Studium Organistowskiego w Tarnowie. Koncert rozpoczął się o godz. 18.40, a w jego programie znalazły się: Jana S. Bacha *Praeludium i fuga c-moll* (BWV 546), Felixa Mendelssohna-Barholdy'ego *Praeludium i fuga c-moll* (op. 37), Mauric Durufle *Fugue sur le*

thema du Carillon des heures de la Cathedrale de Soissons (op. 12) oraz Leona Boelmana *Carillon* (op. 16). Koncert poprowadził autor niniejszej relacji.

Zwieńczeniem III Tarnowskich Dni Cecylianów była uroczysta Msza św. we wspomnienie św. Cecylii, której przewodniczył ks. prałat Tadeusz Bukowski — duszpasterz środowisk twórczych. Swoim śpiewem liturgię upiększył Dziewczęcy Chór Katedralny *Puellaes Orantes* pod dyрекcją ks. prałata Władysława Pachoty.

Kolejne Tarnowskie Dni Cecylianów przeszły do historii. Wypada na koniec podziękować tym wszystkim, którzy w jakikolwiek sposób włączyli się w przygotowanie tych obchodów, m.in. proboszczowi katedry tarnowskiej — ks. prałatowi Stanisławowi Salaterskiemu, proboszczowi z kościoła bł. Karoliny — Stanisławowi Dudce, proboszczowi z kościoła parafialnego w Szywałdzie — Józefowi Michalskiemu. Szczególne słowa wdzięczności należą się Dyrekcji Zespołu Szkół Muzycznych w Tarnowie wraz z dyrektorką Jolantą Światłowską oraz osobom, które tworzyły komitet organizacyjny, tj. mgr Sławomir Barszcz, mgr Wiesław Kaczor, mgr Wojciech Szczerba oraz niżej podpisany. Niech wszystkim za wszystko Pan Bóg wynagrodzi, a św. Cecylia wyprasza potrzebne łaski.

Ks. Grzegorz Piekarczyk

Sprawozdanie z V Ogólnopolskiej Pielgrzymki Muzyków Kościelnych na Jasną Górę

(Częstochowa, 15 marca 2014 r.)

Dnia 15 marca 2014 r. odbyła się V Ogólnopolska Pielgrzymka Muzyków Kościelnych na Jasną Górę, której hasłem było: „Wierzę w Jezusa Chrystusa Syna Bożego”. Uczestniczyło w niej 26 chórów, schol i zespołów z całej Polski wraz z dyrygentami i organistami. Organizatorami tego modlitewnego spotkania byli: duszpasterze muzyków kościelnych, Stowarzyszenie Polskich Muzyków Kościelnych, Polska Federacja *Pueri Cantores* i Federacja Chórów Kościelnych *Caecilianum*.

Pielgrzymka rozpoczęła się o godz. 10.00 w bazylice jasnogórskiej prezentacją grup. Zebranych powitał Krajowy Duszpasterz Muzyków Kościelnych. O godz. 10.15 rozpoczęła się liturgia pokutna, której przewodniczył o. Dariusz Cichor OSPPE. Śpiewy pokutne podczas liturgii poprowadzili muzycy diecezji opolskiej pod dyr. Bernadety Malik. Następnie ks. prof. Ireneusz Pawlak wygłosił w Kaplicy Różańcowej katechezę na temat: *Muzyk kościelny — funkcja czy powołanie?*

O godz. 13.15 została odprawiona uroczysta Msza św. w bazylice jasnogórskiej, której przewodniczył ks. bp Stefan Cichy — przewodniczący Podkomisji ds.

Muzyki Kościelnej KEP wraz z obecnymi duszpasterzami muzyków kościelnych. W homilii ks. bp Cichy podkreślił, że „liturgia jest światem świętych znaków, a wśród nich szczególne miejsce zajmują muzyka i śpiew”. Następnie celebrans kontynuował: „Ileż jest wspaniałych utworów muzycznych wysławiających Chrystusa Zbawiciela świata i ileż modlitw zawierzenia oraz pieśni ukazujących wspaniałość Jego Niepokalanej Matki! Trzeba nam więc tej Matce zawierzać sprawy naszej wiary, bo Ona najbardziej wierzyła (...). Ona najbardziej kochała. Dlatego też musimy starać się o to, abyśmy w naszej twórczości muzycznej, w naszym przygotowaniu śpiewów, w naszym przygotowaniu chórów, w naszej grze organowej, czy grze na innych instrumentach w ramach liturgii, zawsze pamiętali, jak wielki jest związek tego szczególnego znaku, jakim jest muzyka, z tym znakiem, jakim jest Chrystus i Jego Niepokalana Matka”.

Na zakończenie Mszy św. miało miejsce zawierzenie Matce Bożej wszystkich muzyków kościelnych w Polsce. Podobnie jak podczas nabożeństwa pokutnego, śpiewy podczas celebracji eucharystycznej prowadzili muzycy kościelni z diecezji opolskiej pod. dyr. Bernadety Malik.

Pielgrzymi w czasie modlitwy pamiętali o wszystkich zmarłych muzykach kościelnych, a szczególnie o śp. Wojciechu Kilarze — kompozytorze, wielkim świadku wiary i czcicielu Jasnogórskiej Królowej, śp. Stefanie Stuligroszu — kompozytorze, dyrygencie i pedagogu, a także śp. Wiesławie Jeleniu — dyrygencie, prezesie *Caecilianum*. Im też zadedykowany został koncert: *Requiem d-moll* KV 626 W.A. Mozarta, który odbył się po Mszy św. w bazylice jasnogórskiej. Jego wykonawcami byli: chór i orkiestra kameralna „Nicolaus” pod dyрекcją Zdzisława Magonia oraz soliści: Izabela Łukasik (sopran), Katarzyna Wiech (alt), Artur Nycz (tenor) i Dawid Krzysztoń (bas). Dodajmy, że chór i orkiestra „Nicolaus” w tym roku świętuje 10-lecie swojego posługiwania. Dla celów dokumentacyjnych podajemy listę uczestników tegorocznej pielgrzymki:

- 1) Jasnogórski Chór Mieszany im. Królowej Polski, dyr. Marcin Lauzer;
- 2) Chór i Orkiestra Kameralna „Nicolaus” z Kraczkowej k. Łańcuta, dyr. Zdzisław Magoń;
- 3) Chór im. Jana Pawła II przy parafii Matki Bożej Jasnogórskiej w Łodzi, dyr. Paweł Mogiński;
- 4) Chór Katedralny z Sandomierza, dyr. s. Mariola Konopka, służka NMPN;
- 5) Chór *Magnificat* z parafii Matki Bożej Częstochowskiej w Mysłowicach-Kosztach, dyr. Aleksandra Gąsiorczyk;
- 6) Chór św. Maksymiliana z parafii Niepokalanego Poczęcia NMP i św. Maksymiliana w Mysłowicach-Janowie, dyr. Aleksandra Gąsiorczyk;
- 7) Chór św. Jana z parafii św. Jana Chrzciciela w Mysłowicach, dyr. Kazimiera Żymełka-Majcherczyk;
- 8) Chór *Vox Dei* z parafii Matki Boskiej Bolesnej w Mysłowicach-Brzęczkowicach;
- 9) Męski Chór *Pochodnia* z Częstochowy, dyr. Anna Łuszczuk-Matyja;

- 10) Chór mieszany z parafii NMP Wspomożenia Wiernych w Gomunicach, dyr. Maksymilian Kirmel;
- 11) Chór męski z parafii NMP Wspomożenia Wiernych w Gomunicach, dyr. Maksymilian Kirmel;
- 12) Schola liturgiczna *Domine Jesu* z Wręczy Wielkiej, dyr. ks. Mateusz Ociepka;
- 13) Schola liturgiczna *Hosanna* z parafii św. Anny w Końskich, dyr. Andrzej Kos;
- 14) Schola Cantorum *Misericordis Christi* z Białej Podlaskiej, dyr. Piotr Karwowski;
- 15) Zespół chórny działający przy Centrum Kultury Gminy Markowa, dyr. Zdzisław Magoń, Wiesław Wilgusz, Jan Kilian;
- 16) Zabrzeński Chór Chłopięcy *Pueri Cantores Silesienses*, dyr. ks. Piotr Klemens;
- 17) Chór mieszany *Regina Apostolorum* z parafii pw. NMP Królowej Apostołów w Rybniku, dyr. Ziglinda Lampert-Raszyńska;
- 18) Chór z parafii pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Garbatce-Letnisko (woj. mazowieckie);
- 19) Chór z parafii św. Doroty i św. Jana Chrzciciela w Łodzi, dyr. Anna Gajda;
- 20) Schola i chór z parafii pw. Matki Bożej Szkaplerznej w Chrzęszczycach k. Opola, dyr. Katarzyna Długosz;
- 21) Chór *Spotkanie* ze Starych Budkowic, dyr. Bernadeta Malik;
- 22) Schola *Cantus Mirabilis* ze Starych Budkowic, dyr. Bernadeta Malik;
- 23) Chór *Cantabile* z Dobrzecza Wielkiego, dyr. Hubert Prochota;
- 24) Schola *Cantare Cordis* z Domecka, dyr. Teresa Ramola;
- 25) Chór Diecezjalnego Instytutu Muzyki Kościelnej w Opolu, dyr. Bernadeta Malik;
- 26) Chór Diecezjalnego Studium Organistowskiego w Sandomierzu.

W pielgrzymce uczestniczyli ponadto pojedynczy członkowie kościelnych zespołów śpiewaczych — w sumie ok. 900 muzyków kościelnych z całej Polski.

O. Nikodem Kilnar OSPPE
Krajowy Duszpasterz Muzyków Kościelnych

Recenzje i omówienia nadesłanych książek

LITURGIKA

STEFAN HEID (red.), *Operation am lebenden Objekt. Roms Liturgiereformen von Trient bis zum Vaticanum II*, Berlin – Brandenburg: Bebra-Wissenschaft Verlag 2014, ss. 392, ISBN 978-3-95410-032-3.

Na rynku księgarskim dostępne są liczne studia i opracowania, które powstały w związku z pięćdziesiątą rocznicą Soboru Watykańskiego II. Półwiecze jest dobrą okazją nie tylko do przypomnienia tego ważnego dla życia Kościoła wydarzenia, ale także do krytycznej refleksji nad stanem recepcji jego postanowień i wpływu

na kształt współczesnego życia religijnego. Liczne badania dotyczą kształtu reformy liturgii, i to nie tylko z racji tego, że został jej poświęcony pierwszy ważny dokument soborowy, ale także dlatego, że to w niej skupia się jak w soczewce wiara i życie Kościoła.

Oryginalnym wkładem opracowania *Operation am lebenden Objekt*, wydanego pod redakcją Stefana Heida, które stanowi pokłosie konferencji naukowej, zorganizowanej w dniach 14–18 XII 2012 r. przez rzymski instytut *Görres Gesellschaft* w kolegium przy *Campo Santo Teutonico* w Watykanie, jest ukazanie dokonań w zakresie liturgii ostatniego soboru w porównaniu z reformami Soboru Trydenckiego (1545–1563), który odbył się 450 lat temu. Porównanie, które prezentuje podobieństwa i różnice w podejściu obu soborów do liturgii, podkreśla, że reformy Soboru Watykańskiego II nie stanowią zerwania z tradycją i nie są przewrotem kopernikańskim, ale nawiązują do reform Soboru Trydenckiego i mogą być właściwie rozumiane jedynie w powiązaniu z nimi. Pomimo iż poszczególne teksty ukazują istotne różnice w rozumieniu reformy liturgii, która na Soborze Trydenckim miała na celu uporządkowanie, a na Soborze Watykańskim II uproszczenie i zrozumienie dotychczasowych postaw i form liturgicznych, to jednocześnie wskazują na hermeneutykę kontynuacji jako ich właściwy klucz interpretacyjny.

Autorami poszczególnych artykułów są przedstawiciele różnych dyscyplin (historia Kościoła, historia sztuki, historia muzyki, nauki o liturgii, teologia dogmatyczna, teologia fundamentalna), pochodzący z różnych ośrodków naukowych Europy, głównie z obszaru języka niemieckiego (Getynga, Ratzbona, Wiedeń, Lugano, Bamberg, Augsburg, Rzym, Fryburg Bryzgowijski, Fryburg, Londyn, Bregencja, Tulon), którzy omawiają podstawowe elementy reformy liturgii obydwu soborów i w ten sposób uwzględniają złożoność, ciągłość i całościowość liturgii Kościoła katolickiego, a jej reformy przedstawiają jako operację na żywym organizmie.

Całość problematyki dotyczącej reformy liturgii dwóch soborów została zaprezentowana w czterech rozdziałach. Pierwszy z nich dotyczy podstaw teologicznych soborowych reform liturgii rozumianej jako źródło i szczyt życia chrześcijańskiego. Tekst kard. Kurta Kocha, przewodniczącego Papieskiej Rady Popierania Jedności Chrześcijan, omawia rzymskie reformy liturgiczne z perspektywy ekumenicznej i uzasadnia, że nie chodzi w nich o zwykłe zmiany rytuałów, ale o niezbędne dla nich podstawy teologiczne i rozumienie Kościoła, i jako takie posiadają implikacje ekumeniczne. Profesor teologii fundamentalnej z Augsburga, Peter Hofman, uzasadnia tezę, że liturgia nie jest zwykłym ornamentem, ale miejscem teologicznym zarówno w jej ujęciu diachronicznym (J. A. Jungmann) i synchronicznym (J. Brinktrine), jak i podkreśla charakter liturgii jako boskie misterium oraz wskazuje na związek liturgii z teologią systematyczną, a nie tylko z nauką o liturgii, ale także na jej podstawę, którą jest wewnętrzna jedność wiary i doświadczenia. Zmianę paradygmatu w rozumieniu liturgii z *actio* na *celebratio* omawia tekst Johannes Nebela z Bregen-

cji, który wskazuje, że jej naczelnym punktem odniesienia jest żywy Bóg, będący w centrum zbawczego misterium Chrystusa.

Artykuły składające się na drugi rozdział publikacji dotyczą reform i dziedzictwa Soboru Trydenckiego, zwłaszcza w odniesieniu do sztuki w okresie baroku oraz liturgicznych wyobrażeń reform w okresie oświecenia i józefinizmu. Historyk sztuki z Uniwersytetu *Santa Croce* w Rzymie, Ralf van Bühren, ukazuje wpływ pastoralnych koncepcji Soboru Trydenckiego na rozwój architektury kościelnej i uzasadnia tezę, że wiele elementów barokowego budownictwa kościelnego służyło aktywnemu uczestnictwu wiernych w nabożeństwach (*partipatio actiosa*), a często krytykowaną teatralność tego stylu budownictwa kościelnego prezentuje jako wyraz zapoczątkowania dowartościowania roli świeckich w liturgii. Z kolei historyk sztuki z Bambergu, Christian Hecht, omawia różnicę w podejściu obu soborów do kościelnej sztuki malarskiej. Podczas kiedy Sobór Trydencki pozytywnie odniósł się do tradycji kultu obrazów, konstytucja o liturgii Soboru Watykańskiego II *Sacro-sanctum concilium* nie zawiera spójnej nauki na ten temat, jej stanowisko jest raczej ambiwalentne, co jest związane z antybarokowymi nurtami w XIX w. i wyraża się w postulacie „szlachetnej prostoty” (KL 34). W okresie posoborowym doprowadziło to do usuwania z kościołów tradycyjnej sztuki sakralnej. Problematykę muzyki w liturgii z perspektywy obu soborów omawia tekst historyka z Uniwersytetu w Getyndze, Jörga Böllinga, który uzasadnia, że zarówno Sobór Trydencki, jak i Sobór Watykański II, nie zostały zwołane z zamiarem przewyciężenia dekadencji, ale nawiązywały do idei reform, które występowały w ramach różnorodnych nurtów katolickiego życia kościelnego, również w obszarze muzyki kościelnej. Autor zauważył, że po Soborze Watykańskim II występuje tendencja do powrotu do średniowiecznego zwyczaju stosowania śpiewów popularnych i ludowych, które w postaci piosenek i muzyki popularnej są obecne w liturgii zamiast postulowanej przez sobór muzyki gregoriańskiej i śpiewu psalmów, co wyciszyło łaciński śpiew sakralny. Artykuł historyka Kościoła z Fryburga, Harma Kluetinga, ukazuje reformę liturgii Soboru Watykańskiego II i jej posoborową recepcję jako niemożliwą do zrozumienia bez antybarokowego afektu inteligencji katolickiej, który w obszarze języka niemieckiego jest związany z tzw. oświeceniem katolickim i józefinizmem. Ruch intelektualistów był próbą obrony Kościoła katolickiego i wiary katolickiej przed wpływami oświecenia i jego przewyciężenia za pomocą metod oświecenia. Klueking omawia podejmowane w Niemczech i Austrii próby dopasowania formy i treści liturgii do celów oświeceniowych, a także dążenia do ograniczenia pobożności barokowej, której pompatyczności przeciwstawiano ideał prostoty, język popularny oraz udział wiernych w liturgii na wzór pierwotnego Kościoła.

Dynamika reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II, zwłaszcza zaś jej głównych zasad, jest przedmiotem rozdziału trzeciego publikacji. Tekst Predraga Bukovca z Wiednia dotyczy bezpośredniej historii ostatniej soborowej reformy li-

turgii, której geneza sięga początku XX w., kiedy papież Pius X zainicjował reformę rubryk w księgach liturgicznych i uproszczenie sposobu sprawowania liturgii. Kontynuacją tej idei była reforma podjęta przez papieża Jana XXIII, czego wyrazem stało się motu proprio *Rubricarum instructum* (1960), którego publikacja poprzedziła rozpoczęcie Soboru Watykańskiego II, która zawiera pryncypia obecne w dokumencie soborowym *Sacrosanctum concilium*. Wniosek, jaki wysuwa Bukovec, dotyczy zmiany rozumienia liturgii, w której rubryki nie mają w pierwszym rzędzie służyć prawnemu ujęciu liturgii, ale wspierać cele i idee liturgiczno-pastoralne. Z kolei fundamentalne zasady reformy liturgii według *Sacrosanctum concilium* omawia tekst Alcuina Reida OSB z Tulonu. Nawiązując do tego dokumentu, autor omawia dwa nierozdzielnie ze sobą związane pryncypia reformy liturgii, do których zalicza formację liturgiczną oraz aktywny udział w liturgii (*participatio actuosa*). Zamierzeniem ostatniego soboru nie była liturgia charakteryzująca się prostotą i aktywnością, ale liturgia, która otwiera wierzących na głębię mistagogiczną, w której aktywny udział wiernych domaga się formacji liturgicznej. Uwe Michael Lang z *Heythrop College* w Londynie porusza problem języka łacińskiego w liturgii, który także po chrystianizacji ludów germańskich w IV w. pozostał językiem liturgii, a Sobór Watykański II domagał się pogłębionej formacji liturgicznej i jedynie w ograniczonym wymiarze dopuścił użycie języków narodowych w liturgii. Współcześnie okazuje się, że także stosowane w liturgii języki narodowe nie zawsze są zrozumiałe i domagają się, podobnie jak liturgia po łacinie, mistagogicznego wyjaśnienia. Tekst Hansa-Jürgena Feulnera, profesora nauk o liturgii i sakramentologii Uniwersytetu w Wiedniu, dotyczy problematyki jedności liturgii w różnorodności jej rytów i form, zwłaszcza zaś posoborowego zjawiska katolickiej reformy liturgii anglikańskiej. Ustanowienie przez Benedykta XVI, listem apostolskim *Anglicanorum Coetibus* z 2009 r., ordynariatów personalnych dla byłych anglikanów przy aprobacie ich własnej liturgii, wywodzącej się z tradycji anglikańskiej, jest realizacją postulatu Soboru Watykańskiego II, który domagał się większej otwartości wobec specyfiki regionalnej w liturgii, pod warunkiem zachowania jedności rytu rzymskiego (KL 38). W pewnej mierze był to także postulat Soboru Trydenckiego. W przypadku *Divine Worship* nie chodzi o nowy ryt katolicko-anglikański, ale o anglikańską formę specjalną rytu rzymskiego.

Ostatnia część książki *Operation am lebenden Objekt* krytycznie omawia przykładowe elementy reformy liturgicznej, jaka dokonała się po Soborze Watykańskim II. Tekst Haralda Buchingera, profesora nauk o liturgii z Uniwersytetu w Ratzbonie, zawiera historyczny przegląd głównych nurtów reformy liturgii Wigilii Paschalnej w Kościele Zachodnim i ukazuje główne wpływy na jej kształt. Autor podkreśla, że do różnych reform tej centralnej dla liturgii uroczystości trudno jest odnosić stwierdzenie „norma Ojców”. Buchinger ukazuje także pozytywne i problematyczne aspekty posoborowej reformy rzymskiej liturgii Wigilii Paschalnej oraz konstatuje, że jej historia wykazuje wyraźne uwarunkowanie od okoliczności czasu,

a przez to charakter relatywny. Wiąże się to z przekonaniem, że liturgia składa się zarówno z elementów zastanych, jak i tych, które stale na nowo ją kształtują. Helmut Hoving, profesor dogmatyki i nauk o liturgii Uniwersytetu we Fryburgu Bryzgowijskim, analizuje w swoim tekście historię elementów wstępnych liturgii Mszy św. (znak krzyża, pozdrowienie, *Confiteor*, *Kyrie*, *Gloria*), które zastąpiły wcześniejszy *Introitus* i modlitwę u stopni ołtarza. Autor ukazał biblijny charakter tych wstępnych elementów liturgii Eucharystii rytu przedsoborowego i postawił krytyczne pytania dotyczące tego, czy ich zastąpienie wprowadzeniem o charakterze pastoralnym i pieśniami odpowiada podkreśleniu przez Sobór Watykański II znaczenia Pisma Świętego, a także tego, czy to dość radykalne skrócenie obrzędów wstępnych można nazwać rozwojem organicznym i uproszczeniem rytów przy wiernym zachowaniu ich substancji. *Offertorium* to kolejny element liturgii Mszy św., który w rozwoju historycznym, a także jako wezwanie dla reformy liturgii omawia artykuł Manfreda Haukego, profesora dogmatyki Wydziału Teologicznego w Lugano. Podobnie jak modlitwa u stopni ołtarza, także przygotowanie darów ofiarnych doświadczyło znacznego przekształcenia w ramach reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II. Kształt tego elementu liturgii, na który składają się: procesja wokół ołtarza, kolekta, przygotowanie darów ofiarnych, złożenie darów na ołtarzu, modlitwy i pieśni towarzyszące oraz modlitwa nad darami, związany jest z rozumieniem liturgii jako takiej, ale także z teologicznym znaczeniem roli kapłana, wiernych świeckich i osoby Jezusa Chrystusa. Zdaniem Haukego reforma *offertorium* przeprowadzona po Soborze Watykańskim II rozwiązała niektóre problemy, ale przyczyniła się także do powstania nowych. Ostatni tekst publikacji dotyczy naukowych hipotez centralnego dla liturgii miejsca, jakim jest ołtarz. Stefan Heid, profesor historii liturgii i hagiografii w Papieskim Instytucie Archeologii Chrześcijańskiej w Rzymie, ukazuje złożoność racji zastosowania tzw. ołtarza posoborowego, związanego z celebracją Eucharystii twarzą do ludu. Rozwiązanie to stało się symbolem reformy liturgicznej. Heid wykazuje, że idea tego ołtarza opiera się na niepewnych wynikach badań patrystycznych i archeologicznych oraz przekonaniu, że w pierwszych wiekach chrześcijaństwo gromadziło się na uczcie wokół stołu. Na początku XX w. pisał o tym Franz Wieland i bezkrytycznie zostało to uznane za oczywistość.

Sformułowania tytułów niektórych artykułów prezentowanej publikacji, a także ich zawartości treściowe mogą sprawiać wrażenie, że książkę pod redakcją S. Heida należy zaliczyć do literatury podnoszącej postulaty zreformowania reformy liturgicznej, polegającej na powrocie do niektórych pryncypiów, przekonań i form, które były aktualne w Kościele katolickim przed Soborem Watykańskim II. W istocie jednak, biorąc do ręki *Operation am lebenden Objekt*, czytelnik sięga po cenne opracowanie, które krytycznie ukazuje teologiczne i historyczne aspekty reform liturgicznych, jakie dokonały się za sprawą dwóch soborów powszechnych: Trydenckiego i Watykańskiego II. Zostały one przedstawione nie odrębnie, ale jako kontynuacja, i nie w perspektywie hermeneutyki zerwania, ale w perspektywie hermeneutyki

kontynuacji. Potwierdzeniem tego, że taki punkt widzenia jest słuszny, są różne elementy postaw i form przeżywania i sprawowania liturgii z przeszłości, które zachowały się w różnych Kościołach lokalnych i są praktykowane w wielu parafiach, niezależnie od tego, że od czasu ostatniej reformy liturgicznej minęło pół wieku. W książce czytelnik znajdzie sporo nowych informacji na temat szerokiego kontekstu dokonywanych reform liturgicznych, ale także teologiczne wyjaśnienie postaw i form liturgicznych, jak chociażby centralnego miejsca tabernakulum, znaczenia ołtarza czy języka łacińskiego i śpiewu liturgicznego. Skoro liturgia jest szczególnym wyrazem wiary i życia Kościoła, to każda jej reforma musi mieć na uwadze, że stanowi operację na żywym organizmie, a jej treści i forma muszą stale podlegać procesowi rozwoju, przy jednoczesnym uznaniu i zachowaniu bogactwa dziedzictwa przeszłości.

Na uznanie zasługuje strona formalna opracowania. Wszystkie teksty zostały napisane jasnym i zrozumiałym językiem w oparciu o rozbudowany aparat naukowy w postaci licznych i dobrze sporządzonych przypisów, zawierających odnośniki do bogatej literatury źródłowej. Mankamentem jest fakt, że niektóre teksty nie posiadają podsumowań syntetycznie przedstawiających podstawowe wnioski, a te, które je posiadają, są zbyt obszerne. O podstawowych tezach i myśli przewodniej poszczególnych tekstów czytelnik dowiaduje się z krótkich wprowadzeń do poszczególnych artykułów, sporządzonych przed redaktora opracowania. Orientację w obszernym materiale na temat reform liturgicznych ułatwiają indeksy: osobowy i rzeczowy, a zamieszczony w aneksie wykaz pomaga w zapoznaniu się z sylwetkami autorów.

Książka S. Heida wpisuje się do obszernego zbioru publikacji na temat reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II, a spektrum jej spojrzenia na tę kwestię wykracza poza dokonania ostatniego soboru i tego, co nastąpiło po nim, ale poszerza je o Sobór Trydencki, a także o tło historyczne sięgające początków chrześcijaństwa. Racje te sprawiają, że podejmując badania i studia dotyczące reform liturgicznych, warto sięgnąć do publikacji *Operation am lebenden Objekt*.

Ks. Konrad Glombik

BERNARD COOKE, *Sakramenty. Między ołtarzem a codziennością*, tł. Zbigniew Kasprzyk, Kraków: WAM 2013, 344 s., ISBN 978-83-7767-191-7.

Przedmiotem pracy są sygnalizowane w tytule sakramenty Kościoła, a konkretnie: rozpowszechnienie teologicznej o nich wiedzy. Celem autora jest ukazanie „sakramentu” jako rzeczywistości o wiele bogatszej od formalnego aktu religijnego czy obrzędu liturgicznego, a przez to doprowadzenie do głębszego zrozumienia obrzędów. Ponadto czytelnik, zgłębiając kolejno podejmowane kwestie, ma szansę odkryć sakramentalny wymiar codziennego życia. „Sakrament” bowiem to rzeczywistość dotycząca wszystkiego, co ludzkie, bez której nie można zrozumieć istoty bycia chrześcijaninem.

Publikacja podzielona została na pięć części. W pierwszej podjęty został problem sakramentalnego wymiaru ludzkiego doświadczenia; w drugiej analizie poddano podstawowe sakramenty, którymi są... Chrystus, Kościół i przyjaźń; z kolei część trzecia poświęcona jest eucharystycznemu *communio*; czwarta część koncentruje się wokół sakramentów inicjacji chrześcijańskiej; w ostatniej części autor prezentuje posługę uzdrowienia.

RADOSŁAW BŁASZCZYK SDB, *Na drodze krzyżowej z Janem Pawłem II. Rozważania Drogi Krzyżowej dla dzieci*, Poznań: Hlondianum 2014, 59 s., ISBN 978-83-62959-13-6.

Tematyka krótkich rozważań przy poszczególnych stacjach zaczerpnięta została z nauczania Jana Pawła II, zwłaszcza z jego *Listu do dzieci* i z innych wypowiedzi papieskich. Książeczka zawiera 10 tematycznych form nabożeństwa Drogi Krzyżowej (Chcę naśladować Pana Jezusa; Miłość — to jest dzielenie się; Modlitwa dziecka; Czym jest dla mnie Eucharystia?; Z dziećmi z La Salette; Z dziećmi z Fatimy; Ze św. Agnieszka; Ze św. Bernadettą z Lourdes; Za dzieci cierpiące; O pokój na świecie).

JERZY GRZEŚKOWIAK, *Chwalcie Boga w waszym ciele!, cz. II: Ciało i emocje — przeszkoda czy pomoc w wierze?*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2013, 320 s., ISBN 978-83-7306-603-8; ISBN 978-83-7306-619-9 (cz. II).

Publikacja jest kontynuacją dzieła *Chwalcie Boga w waszym ciele, cz. I: Wierzyć wszystkimi zmysłami* (Lublin 2012), która była refleksją nad funkcją i znaczeniem zmysłów człowieka w wierze, modlitwie i kulcie. Tym razem autor w tym samym kluczu pochyla się nad innymi integralnymi i egzystencjalnie ważnymi elementami cielesności. W niniejszym tomie czytelnik zaproszony jest do poszukiwania odpowiedzi na pytania o to, co ludzkie ciało mówi o nim samym i o Bogu, oraz co mówi Stwórca poprzez ciało swego stworzenia. Bezpośredni cel książki leży jednak w pogłębieniu wiary sięgających do niej. Wpisuje się ona zatem jako pomoc w podejmowaniu wyzwań nowej ewangelizacji.

Podjęta problematyka zawarta jest w dziewięciu rozdziałach, których tytuły zaczerpnięte zostały z ksiąg Pisma Świętego. Tematyka odnosi się kolejno do następujących elementów: głowa, słowo, śpiew, decybele i cisza, oddech, serce, płacz i łzy, śmiech i humor oraz taniec.

STEFAN KOPEREK CR, *Droga krzyżowa dla kapłanów*, Kraków: Alleluja 2013, 98 s., ISBN 978-83-60967-59-1.

Ta mała książka zawiera obszernie rozważania popularnego nabożeństwa pasyjnego. Przy każdej stacji adresat (kapłan) znajdzie przejmujące rozmyślenia, które stanowią nieodzowną pomoc w ustawicznej auto-formacji formatorów Ludu Bożego.

STEFAN KOPEREK CR, *Rekolekcje ze świętym Janem Chryzostosem. Rozważania na kanwie Boskiej Liturgii*, Kraków: Alleluja 2013, 386 s., ISBN 978-83-60967-55-3.

Niniejsza publikacja ma swoje początki w rekolekcjach, jakie autor, ceniony liturgista oraz miłośnik liturgii bizantyjskiej w jej wersji bułgarskiej, przygotował dla grupy kapłanów obrządku wschodniego. Nauki do duchownych zostały następnie uzupełnione i wzbogacone o kolejne, przeznaczone dla ogółu wiernych i mające na celu ukazanie różnych aspektów (historycznego, teologicznego i ascetyczno-duchowego) Boskiej Liturgii św. Jana Chryzostoma, która jest najpowszechniej celebrowaną Anaforą we wszystkich Kościołach tradycji bizantyjskiej. Zasadnicza treść podzielona została na trzydzieści pięć rozdziałów, które tematycznie autor we *Wprowadzeniu* grupuje w następujący sposób: skrótna geneza i rozwój wybranych zagadnień Boskiej Liturgii, przesłanie teologiczne i wpływ na praktykę życia chrześcijańskiego.

RYSZARD KUREK, *Leksykon świętych i sławnych diakonów*, Kraków: WAM 2013, 324 s., ISBN 978-83-7767-827-5.

Niniejsza publikacja prezentuje bardzo ciekawe zestawienie sylwetek świętych i sławnych diakonów Kościołów Wschodu i Zachodu. Opierając się na *Martyrologium Romanum* oraz na wielu leksykonach, słownikach i encyklopediach, zebrał 285 postaci, opatrując każdą z nich notką biograficzną i odnoszącą się do niego bibliografią. Zestawienie obejmuje zarówno diakonów powszechnie znanych, takich jak Szczepan, Wawrzyniec czy Efreem Syryjczyk, jak i zupełnie zapomnianych. W zamieszczonym na końcu dzieła spisie przy imieniu każdego z diakonów umieszczony został dzień ich liturgicznego wspomnienia.

SZYMON STUŁKOWSKI (red.), „Przyjdź Światłości sumień!” *Materiały duszpasterskie na tydzień przed Zesłaniem Ducha Świętego*, Poznań: Święty Wojciech 2014, 104 s., ISBN 978-83-7516-620-0.

Publikacja stanowi pomoc duszpasterską do celebracji wigilii i uroczystości Zesłania Ducha Świętego. Zawiera szczegółowo opracowane scenariusze celebracji, myśli homiletyczne, liturgię wigilii Pięćdziesiątnicy, zbiór modlitw oraz kilka pieśni do Ducha Świętego.

ANDRZEJ ŻĄDŁO, „*Lex orandi – lex credendi*” w modlitwach nad darami Adwentu w *Mszale Pawła VI. Studium hermeneutyczno-liturgiczne* (Kościoł w Trzecim Tysiącleciu 11), Katowice: Księgarnia św. Jacka 2013, 266 s., ISBN 978-83-7030-898-8.

Rozprawa stanowi w pewien sposób kontynuację wcześniejszego dzieła autora — *Eklezjologiczny wymiar kolekt Adwentu w Mszałe rzymskim Pawła VI. Studium lingwistyczno-teologiczne* (Kraków 2002). Jej celem jest dostrzeżenie i wyeksponowanie styku wiary (*lex orandi*) z liturgią Adwentu (*lex credendi*) głównie w jego wektorze odśrodkowym (choć zamierzony cel zakłada też pośrednio wektor dośrodkowy owego styku). Chodzi więc o odkrycie i wydobycie z tekstów liturgicznych

treści, które stanowią podmiot depozytu wiary, znajdują odbicie w tekstach badanych modlitw oraz dla uczestników liturgii stanowią duchowy pokarm. Złączone w jedną maksymę tytułowe *lex orandi – lex credendi*, jak zauważa Żądło, wskazują na związek liturgii z prawdami wiary i teologią oraz stają się regułą metodologiczną.

W pierwszym, historycznym, rozdziale skupiono się na genezie i wymowie adagium *lex orandi – lex credendi*. Rozdział drugi stanowi historyczno-krytyczną analizę adwentowych modlitw nad darami. Z kolei rozdział trzeci, ostatni, prezentuje teologiczne treści zawarte w omawianych modlitwach, które koncentrują się wokół trynitologii, soteriologii, eschatologii i eklezjologii.

Ks. Mateusz Potoczny

MUZYKA KOŚCIELNA

JAN MIKOŁAJ GŁADYSZ, *Życie muzyczno-liturgiczne w Sanktuarium Matki Bożej Tuchowskiej w latach 1893–1966*, Tuchów: Mała Poligrafia Redemptorystów w Tuchowie, 344 s., ISBN 978-83-7631-424-2.

W ostatnim okresie powstało wiele wartościowych prac z zakresu rozwoju religijnej kultury muzycznej różnych ośrodków, miast, czy poszczególnych kościołów (np. katedralnych czy kolegiackich). Nadal jednak odczuwamy niedosyt syntetycznych opracowań życia liturgiczno-muzycznego w stosunkowo licznych na terenie Polski sanktuariach, nie tylko zresztą maryjnych (pozytywne wyjątki stanowią m.in. sanktuaria: jasnogórskie i piekarskie). Dlatego też należy wyrazić radość z podjęcia przez J.M. Gładysza tematu, który stanowi kolejne wypełnienie wskazanej wyżej luki, a ponadto niewątpliwie znaczące ubogacenie ciągle zbyt skromnego dorobku w odniesieniu do przemian muzyki liturgicznej w Polsce w okresie przedsoborowym. Warto także dodać, że recenzowana praca stanowi drukowaną i poprawioną wersję rozprawy doktorskiej, obronionej w 2009 r. w Instytucie Muzykologii KUL, i w tym kontekście wpisuje się również w nurt badań historycznych od szeregu lat prowadzonych na lubelskiej muzykologii, których jednym z głównych inicjatorów był ks. prof. dr hab. Karol Mrowiec, a którego J. Gładysz jest wychowankiem (podobnie zresztą jak promotor pracy — ks. prof. dr hab. Antoni Reginek).

Temat prezentowanej pozycji, sformułowany precyzyjnie, wskazuje zarówno na główny przedmiot badań, jak i przyjęte ramy chronologiczne. Generalnie J.M. Gładysz podjął się ambitnego i — jak wyżej wskazałem — potrzebnego zadania, polegającego na przedstawieniu obrazu religijnej kultury muzycznej w sanktuarium Matki Bożej Tuchowskiej na podstawie analizy życia liturgiczno-muzycznego w latach 1893–1966. Jak czytamy we *Wstępie*, celem recenzowanej pracy jest prezentacja „całości dokonań w dziedzinie muzyki religijnej i liturgicznej w tuchowskim ośrodku”, „w kontekście duszpasterskiej i misyjnej działalności redemptorystów” (s. 12). Biorąc pod uwagę szerokie ujęcie omawianej problematyki, obejmujące również „wszechstronne oddziaływanie sanktuarium na mieszkańców Tuchowa

i pielgrzymów” (s. 10), jak też podejmujące próbę „dostrzeżenia wszystkich walorów i kulturowego bogactwa tzw. «małej ojczyzny»” (*tamże*), zasadne byłoby poszerzenie zakresu tematu poprzez użycie bardziej pojemnego terminu: „kultura muzyczna”.

Już ogólne zapoznanie się z treścią pracy pozwala zauważyć głęboką troskę autora o przypomnienie, a zarazem ocalenie tradycji owej „małej ojczyzny”, której dogłębne poznanie może być twórczo wykorzystane w kształtowaniu dalszego, właściwego rozwoju kultury muzycznej. Wykraczając nieco poza zakres recenzji warto zauważyć, że proces ten widoczny jest w aktywnej, już prawie 30-letniej działalności muzycznej J. Gładysza w tuchowskim sanktuarium. To właśnie w dużej mierze dzięki tym szczęśliwym splotom okoliczności mamy do czynienia z pracą pisaną z emocjonalnym zaangażowaniem, ale niewątpliwie wartościową, dobrze świadczącą zarówno o erudycji jej autora, jak i rzetelnym, szczególnie w zakresie badań historycznych, warsztacie naukowym. Należy ponadto podkreślić, że — jak słusznie zauważa autor — „jest to studium nowatorskie, choć (...) z bogatej historii życia liturgiczno-muzycznego (...) studium ujmuje tylko pewien czasowy fragment — od przejścia klasztoru i rozpoczęcia posługi duszpasterskiej przez Zgromadzenie Najświętszego Odkupiciela do reformy liturgicznej *Vaticanum II*” (s. 12).

Struktura pracy jest przejrzysta, wręcz proporcjonalna, uzasadniona zarówno od strony merytorycznej, jak i metodologicznej. Poszczególne rozdziały wzajemnie się dopełniają, co pozwoliło autorowi w sposób logiczny i wyczerpujący przedstawić problematykę zakreśloną tematem. Rozpoczynający całość *Wstęp* (s. 9–16) zawiera wszystkie wymagane, od strony metodologii pracy naukowej, podstawowe elementy. Autor uzasadnia najpierw jasno i precyzyjnie wybór tematu i jego ramy czasowe oraz — wskazany już wyżej — cel pracy. Następnie skrótowo przedstawia dotychczasowy stan badań w zakresie podjętej w rozprawie problematyki (dotyczący głównie dziejów kościoła i samego klasztoru), wskazuje podstawę źródłową pracy oraz prezentuje jej strukturę. Określa wreszcie przyjęte metody badawcze, które wynikają z historyczno-źródłowego charakteru pracy. W rozdziale I (*Sanktuarium Matki Bożej w Tuchowie*, s. 17–76), który posiada charakter rozważań wstępnych, wprowadzających w podstawową problematykę pracy, autor zwięźle, w sposób syntetyczny, przedstawia zarys dziejów Tuchowa oraz ogólną charakterystykę różnorodnych form kultu Matki Bożej Tuchowskiej, zaprezentowaną na tle historii kościoła i Cudownego Obrazu, rozwoju ruchu pielgrzymkowego oraz prowadzonego przez redemptorystów duszpasterstwa. Na szczególne podkreślenie zasługuje tu umiejętne pogrupowanie licznych, często bardzo szczegółowych informacji, zarówno „horyzontalnie” — w ramach poszczególnych paragrafów, jak i „wertykalnie” — poprzez umiejętne rozłożenie prezentowanych treści pomiędzy główny tekst i liczne przypisy. Takie ujęcie powoduje brak powtórzeń oraz wpływa na zwartość oraz płynność toku narracji historycznej i sprawia, że „najeżony” licznymi faktami tekst jest logiczny, zrozumiały i czyta się go z dużym zaciekawieniem. Autor wykorzystuje przy tym istniejącą, choć w sumie mało znaną, literaturę przedmiotu, jak rów-

nież — co zasługuje na szczególną uwagę — osobiście „spenetrowane” archiwalia, co podnosi niewątpliwie naukową wartość recenzowanej pracy w historycznym głównie aspekcie.

Kolejne rozdziały dotyczą już bezpośrednio wyznaczonej tematem problematyki, a więc oblicza kultury muzycznej omawianego sanktuarium. W rozdziale II (*Formy kształtowania liturgii i muzyki w tuchowskim sanktuarium przed wprowadzeniem odnowy soborowej*, s. 77–145) autor omawia najpierw zachowane źródła rękopiśmienne i drukowane (księgi liturgiczne, modlitewniki i śpiewniki), następnie zaś charakteryzuje służbę Bożą w kościele klasztorным, zwracając szczególną uwagę na jej elementy specyficzne, by przejść wreszcie do analizy pieśni związanych z kultem Matki Boskiej Tuchowskiej. Tu z kolei warto wyróżnić szczegółowe opisy modlitewników o. Józefa Palowskiego, analizy porównawcze kolejnych wydań niektórych z omawianych śpiewników oraz przejrzyste tabele modlitw i pieśni zamieszczonych w poszczególnych publikacjach. W rozdziale III (*Przejawy aktywności środowiska muzyczno-liturgicznego w tuchowskim sanktuarium*, s. 147–214), najbardziej osobistym i emocjonalnym, aczkolwiek przedstawionym rzetelnie i obiektywnie, J.M. Gładysz omawia działalność muzyków kościelnych (organistów, a zarazem dyrygentów sanktuarijnych) oraz kościelnych zespołów śpiewaczych (parafialnych i zakonnych — głównie kleryckich). Rozdział ten zaliczyć należy zarazem do najbardziej wartościowych od strony naukowej, przynosi bowiem wiele nieznanych dotąd faktów i wydarzeń. Na szczególne podkreślenie zasługuje w tym miejscu bogate wykorzystanie zachowanych archiwaliów, ale również informacji uzyskanych z listów i wywiadów z osobami, z którymi autor nawiązał osobisty kontakt.

Niezwykle cenne i wartościowe dopełnienie historyczno-źródłowego charakteru omawianej pracy stanowią rozbudowane i różnorodne treściowo aneksy (s. 253–344), zawierające m.in.: liczne reprodukcje fotograficzne (miasta, klasztoru, najważniejszych źródeł, duszpasterzy — wraz z odnośnymi wykazami, muzyków i zespołów muzycznych — wraz ze spisem repertuaru), a także zapisy nutowe najważniejszych pieśni związanych z kultem Matki Bożej Tuchowskiej, wybranych pieśni pielgrzymkowych oraz innych śpiewów wykonywanych w omawianym sanktuarium (głównie reprodukcje charakterystycznych dla okresu powojennego wydań powielaczowych). Omawiana praca Gładysza posiada także szeroką bazę źródłową, co dobrze ilustruje obszerna, licząca ponad 300 pozycji, bibliografia (s. 237–252).

Generalnie, jak już wyżej wskazywano, praca napisana została zrozumiałym i poprawnym stylistycznie językiem o wartkim toku narracji. Dzięki temu całość czyta się dobrze, a co ważniejsze, z dużym zainteresowaniem. Autor formułuje wnioski precyzyjnie i logicznie, natomiast zrealizowanie podjętego celu rozprawy przekonywująco udowadnia w *Zakończeniu* (s. 215–220), które zarówno od strony merytorycznej, jak i metodologicznej nie budzi żadnych zastrzeżeń. Przeprowadzone badania pozwoliły J.M. Gładyszowi na stwierdzenie, iż — jak pisze: „Podjęta w niniejszej pracy próba charakterystyki życia liturgiczno-muzycznego w tuchow-

skim sanktuarium w latach 1893–1996 wskazuje na intensywność i zróżnicowanie podejmowanych w tym zakresie działań” (s. 215). Były one możliwe głównie dzięki temu, że „od samego początku swego pobytu w Tuchowie redemptoryści zwracali uwagę na powierzenie posługi organisty muzykowi z fachowym przygotowaniem, umożliwiającym nie tylko prawidłową grę organową podczas liturgii i nabożeństw, ale również pozwalającym na prowadzenie zespołów wokalnych i instrumentalnych na odpowiednio wysokim poziomie” (s. 219). Przeprowadzone analizy doprowadziły wreszcie autora rozprawy do bardzo istotnego wniosku potwierdzającego fakt, „że zarysowana w pracy teza o kulturowym oddziaływaniu sanktuarium i misyjnej działalności redemptorystów w dziedzinie muzyki religijnej i liturgicznej znalazła swoją weryfikację” (s. 220). O naukowej wartości omawianej pracy decyduje głównie fakt pionierskiego, jak już wspomniano, opracowania syntezy obrazu kultury muzycznej tuchowskiego sanktuarium od końca XIX do poł. XX w., jak również znaczące poszerzenie wiadomości na temat działających tam muzyków kościelnych, zarówno zakonnych, jak i świeckich. Dzięki temu pozycja ta zainteresuje nie tylko mieszkańców Tuchowa oraz innych związanych blisko z tamtejszym sanktuarium maryjnym, ale wszystkich, którzy zainteresowani są rozwojem religijnej kultury muzycznej w Polsce w okresie poprzedzającym bezpośrednio czas reformy *Vaticanum II*.

Remigiusz Pośpiech

REMIGIUSZ POŚPIECH (red.), *Marcin Józef Żebrowski (XVIII w.). Kompozytor i muzyk kapeli jasnogórskiej* (Musica Claramontana — Studia 3), Opole: Red. Wydaw. WTUO 2013, 204 s., ISBN 978-83-63950-15-6 (WTUO), 978-83-7342-371-8 (Wydaw. i Druk. św. Krzyża).

W ramach szeroko zakrojonych badań prowadzonych przez Zespół Naukowo-Redakcyjny Jasnogórskich Muzykaliów, pracujący nad projektem *Musica Claramontana* pod kierownictwem naukowym Remigiusza Pośpiecha, wydany został zbiór artykułów poświęconych wybitnemu polskiemu osiemnastowiecznemu kompozytorowi Marcinowi Józefowi Żebrowskiemu, związanemu z ośrodkiem muzycznym na Jasnej Górze. Jego twórczość przeżywa renesans od pierwszej dekady XXI w., kiedy to w ramach serii *Musica Claramontana* nagranych zostało kilka płyt z większością jego zachowanych utworów, natomiast Polskie Wydawnictwo Muzyczne — w tej samej serii — opublikowało dwie msze (*Missa pastoralis* i *Missa ex D* w opracowaniu Remigiusza Pośpiecha) oraz nieszpory (w opracowaniu Huberta Prochoty). Wspomnieć należy także, iż w wydawnictwie tym już wcześniej wydane zostało *Magnificat*, *Salve Regina*, *Missa Pastoritia* oraz wybór *Sonat pro processione* Żebrowskiego. Ostatnie działania podjęte w ramach wymienionego projektu znacząco przyczyniły się zarówno do rozwoju badań, jak i upowszechnienia twórczości Żebrowskiego w Polsce i w Europie. O rezonansie jego muzyki we współczesnej kulturze polskiej może świadczyć m.in. nadanie imienia Marcina Józefa Żebrowskiego Zespołowi Szkół Muzycznych w Częstochowie 10 grudnia 2001 r.

Marcin Józef Żebrowski to postać w muzyce polskiej tyleż wybitna i znacząca, co nieco zagadkowa. Badania prowadzone w XX w. przez Pawła Podejkę oraz współcześnie przez Remigiusza Pośpiecha pozwoliły na ustalenie ważnych faktów z jego życiorysu, uzupełnienie luk i sprostowanie błędnych domniemań na temat jego biografii. Dzięki ustaleniom P. Podejki sprostowane zostało przede wszystkim nieprawdziwe przypuszczenie, iż był on członkiem zakonu oo. paulinów. Badania nad życiem i działalnością tego twórcy, prowadzone głównie w ramach działalności Zespołu Naukowo-Redakcyjnego Jasnogórskich Muzykaliów, przyniosły natomiast ciekawą hipotezę, iż być może Marcina Józefa Żebrowskiego identyfikować można z XVIII-wiecznym wybitnym skrzypkiem nazwiskiem Żebro (którego wspomina m.in. w swoich opracowaniach Alina Żórawska-Witkowska).

Recenzowana pozycja stanowi pierwsze w literaturze muzykologicznej szersze, monograficzne ujęcie życia i twórczości Marcina Józefa Żebrowskiego. Bezpośrednio na temat muzyki Żebrowskiego powstały już wcześniej artykuły, napisane przez R. Pośpiecha (o twórczości mszalne, „Muzyka” [1986], nr 1) i Ewę Orłowską (o kształtowaniu brzmienia w *Sonatach pro processione*, „Studia Claromontana” [1987], t. VII), ponadto o jego muzyce pisali także w swych pracach — obejmujących jednakże szerszy niż twórczość tylko Żebrowskiego zakres tematyczny — Tadeusz Strumiłło, Paweł Podejko, Alina Żórawska-Witkowska, Zygmunt Marian Szweykowski, Karol Mrowiec, Bohdan Muchenberg oraz R. Pośpiech (w pracy *Bożonarodzeniowa muzyka na Jasnej Górze w XVIII i XIX wieku*, Opole 2000). O utworach najwybitniejszego kompozytora jasnogórskiego pisała także Alina Nowak-Romanowicz w swej książce *Klasycyzm 1750–1830*, wydanej w serii „Historia Muzyki Polskiej” (t. IV). Na temat Żebrowskiego powstały również hasła encyklopedyczne oraz artykuły o charakterze popularnonaukowym. Wspomnieć należy także o wstępach do wydań utworów Żebrowskiego, publikowanych w ramach projektu *Musica Claromontana* (autorstwa R. Pośpiecha i H. Prochoty) oraz tekstach zamieszczonych w dołączonych do nagrań utworów *bookletach* (autorstwa Aliny Mądry, Aleksandry Patalas, R. Pośpiecha i Beaty Stróżyńskiej).

W otwierającym książkę *Wprowadzeniu* (s. 5–8) redaktor tomu, R. Pośpiech, interesująco i syntetycznie podsumowuje stan badań nad twórczością i biografią Marcina Józefa Żebrowskiego, wymieniając najważniejszych autorów prac na ten temat (powstających od lat trzydziestych XX w. aż po czasy obecne) oraz opisując ważny dla badań nad muzyką Żebrowskiego nowy projekt *Musica Claromontana* i jego wielowymiarowy, zróżnicowany charakter. Wskazuje na znaczenie Zespołu Naukowo-Redakcyjnego Jasnogórskich Muzykaliów, powstałego w ramach Stowarzyszenia „Muzyka Jasnogórska”. Wśród prac podejmowanych przez ten Zespół wymienia m.in. konferencję naukową poświęconą Żebrowskiemu, która odbyła się w 2004 r. w Częstochowie. O wadze redagowanej przez R. Pośpiecha publikacji świadczy fakt, iż zawiera ona wyniki badań prowadzonych przez autorów nad muzyką i życiem Żebrowskiego w poprzedzających jej wydanie dziesięciu latach. Był

to, jak pisze Pośpiech, „okres szczególnie intensywny i zaowocował uzupełnieniem wątków biograficznych dotyczących omawianego muzyka, poszerzeniem zakresu analiz i interpretacji jego znanych już kompozycji, a przede wszystkim odkryciem nowych, niezwykle intrygujących utworów” (s. 6). Wśród nich autor wyróżnia: symfonię, sonaty triowe, *concerto grosso*. Rękopis tego ostatniego utworu został niedawno odkryty, jest datowany na 1748 r. i znajduje się w zbiorach *British Library*; autor słusznie postuluje konieczność podjęcia badań nad tym dziełem. Pośpiech podkreśla także znaczenie i rangę ośrodka jasnogórskiego jako ważnego centrum polskiej kultury muzycznej w XVIII w., skupiającego wielu działających tam znakomitych kompozytorów i muzyków. Postać Marcina Józefa Żebrowskiego świeci wśród nich najjaśniejszym blaskiem.

Zasadniczą część omawianej pozycji rozpoczyna artykuł R. Pośpiecha pt. *Marcin Józef Żebrowski w badaniach muzykologicznych* (s. 13–38), w którym autor precyzyjnie i wyczerpująco podsumowuje stan badań nad twórczością Żebrowskiego oraz ich znaczący rozwój w ostatnich 20 latach. Tekst podzielony jest czytelnie na cztery podrozdziały, poprzedzone wstępem i zakończone podsumowaniem. Pierwszy podrozdział, *Początki i rozwój badań nad muzyczną działalnością M.J. Żebrowskiego*, wspomina o pierwszych pracach na ten temat, od pracy magisterskiej Romana Heisinga obronionej na Uniwersytecie Poznańskim (1938), poprzez badania Pawła Podejki i Bohdana Muchenberga. Autor wskazuje również na znaczenie pracy Roberta Eitnera, który zamieścił w swoim *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon* hasło poświęcone kompozytorowi (t. IX, Lipsk 1903). W podsumowaniu tej części artykułu Pośpiech opisuje najnowsze badania nad biografią Żebrowskiego, w świetle których kompozytora tego można z dużym prawdopodobieństwem utożsamiać z wybitnym skrzypkiem nazwiskiem Żebro, działającym w Warszawie. W podrozdziale drugim autor podsumowuje badania nad biografią i muzyką Żebrowskiego opublikowane w wydawnictwach encyklopedycznych i syntezach historii muzyki, zwracając uwagę na nieprawidłowe lub nieaktualne informacje zawarte w niektórych starszych publikacjach, podkreślając poprawność i aktualność informacji zamieszczonych w pracach nowszych. Interesujący podrozdział *Charakterystyka twórczości M.J. Żebrowskiego* zawiera m.in. ciekawą i odkrywającą nieznaną fakty analizę nowo odnalezionego utworu: *Concerto grosso*. W ostatnim podrozdziale podane są ważne dla badaczy zajmujących się muzyką Żebrowskiego informacje na temat współczesnych wydań i nagrań jego utworów. Zaletą artykułu R. Pośpiecha jest także opatrzenie go licznymi ilustracjami, przedstawiającymi m.in. karty tytułowe rękopisów jego dzieł oraz fragment autografu. Artykuł wnosi ważny wkład w badania naukowe nad życiorysem i twórczością kompozytora, stanowiąc cenne we współczesnej muzykologii podsumowanie obecności w polskiej kulturze muzycznej wartościowej twórczości Marcina Józefa Żebrowskiego.

Jedynym zamieszczonym w książce tekstem traktującym wyłącznie o biografii M.J. Żebrowskiego jest tekst o. Dariusza Cichora OSPPE *Paulini o nazwisku Żeb-*

rowski w XVIII wieku. W poszukiwaniu szczegółów biograficznych dotyczących Marcina Józefa Żebrowskiego (s. 39–45). Autor pisze, że jedynym bezspornym faktem z życia Żebrowskiego jest jego działalność w kapeli jasnogórskiej w latach 1748–1765. W świetle wciąż wielu niewiadomych dotyczących jego biografii („nie wiemy [...] skąd pochodził i kiedy się urodził, nie wiemy do jakiej warstwy społecznej należał, ani kiedy i gdzie umarł”, s. 40), autor stawia pytanie, w jakim kierunku powinny być prowadzone badania nad tą postacią. W artykule interesująco zostały nakreślone sylwetki pochodzących z Mazowsza szlachciców Józefa i Ignacego Żebrowskich, którzy zostali paulinami na Jasnej Górze (przyjmując imiona zakonne, odpowiednio Benedykt i Erazm) i przebywali w zakonie w okresie działalności na Jasnej Górze Marcina Józefa Żebrowskiego. Autor formułuje oryginalną hipotezę o możliwym pokrewieństwie (być może braterstwie) między tymi trzema postaciami, wskazując jednocześnie na dalszy kierunek badań (analiza źródeł metrykalnych z północnego Mazowsza).

Największą grupę tekstów zamieszczonych w recenzowanej pracy stanowią artykuły poświęcone wybranym aspektom twórczości M.J. Żebrowskiego. Tę grupę artykułów otwiera tekst Huberta Prochoty *Nieszpory Marcina Józefa Żebrowskiego* (s. 47–80). Prezentuje on szczegółową analizę muzykologiczną tego dzieła, którego rękopis zachował się w Archiwum Ojców Paulinów na Jasnej Górze, i stanowi ważny wkład do badań nad muzyką religijną autora *Missa pastoralis*. Przejrzysty, systematyczny układ treściowy artykułu (podział na numerowane podrozdziały i również opatrzone numeracją i tytułami paragrafy wydzielone w ramach podrozdziałów, dołączona tabela ukazująca schemat architektoniczny poszczególnych części *Nieszporów*) ułatwia orientację w tekście i pozwala szybko odnaleźć interesujący czytelnika fragment.

Tematyka dotycząca muzyki wokalnie-instrumentalnej Żebrowskiego poruszona jest także w dwóch innych zamieszczonych w książce artykułach, autorstwa Tomasza Jasińskiego i Aliny Mądry. Tomasz Jasiński w tekście pt. *Problem kształtowania relacji słowo – dźwięk w muzyce Marcina Józefa Żebrowskiego* (s. 121–157) zwraca uwagę, iż kompozytor ten tworzył w okresie niejednorodnym stylistycznie, w którym zachodziły istotne przeobrażenia w zakresie kształtowania relacji słowa i dźwięku w utworach z tekstem. Przede wszystkim dotyczyło to odchodzenia od barokowej tradycji retoryczno-muzycznej i zastępowania jej nowymi środkami muzycznego wyrazu. Tekst artykułu został przejrzysto podzielony na trzy podrozdziały i opatrzone licznymi przykładami muzycznymi. Pierwszy podrozdział zawiera przykłady wywiedzionych z tradycji barokowej figur retoryczno-muzycznych występujących w muzyce religijnej Żebrowskiego. W drugim podrozdziale mowa jest o tendencji przeciwnej, typowej dla muzyki klasycyzmu, zgodnie z którą najważniejsza w utworze jest struktura muzyczna, a słowo jest jej podporządkowane. W ostatniej części pracy autor interesująco podsumowuje ambiwalentne traktowanie w muzyce Żebrowskiego relacji słowo – dźwięk.

Alina Mądry w artykule *Zjawisko „oper w kościele” w polskiej muzyce XVIII wieku na podstawie kameralnych utworów wokalnie-instrumentalnych Marcina Józefa Żebrowskiego* (s. 159–176) analizuje pięć arii z tekstem religijnym zachowanych w archiwum klasztoru jasnogórskiego w kontekście zjawiska określanego jako „opera w kościele”, które polegało na wprowadzaniu inspirowanej muzyką operową wirtuozerii wokalne w utworach religijnych XVIII w. Ważnym aspektem tekstu jest porównanie przez autorkę występujących w muzyce Żebrowskiego tendencji z pokrewnymi cechami w muzyce kompozytorów europejskich, takich jak np. Alessandro Scarlatti czy Johann Adolf Hasse. W podsumowaniu autorka słusznie stwierdza, iż Żebrowski „wprowadził do muzyki jasnogórskiej, rozbrzmiewającej we wnętrzach sanktuarium, cechy charakterystyczne dla zjawiska zwanego «operą w kościele»” (s. 175) oraz stawia ważną tezę, iż analizowane w artykule kameralne utwory wokalnie-instrumentalne Żebrowskiego są „doskonałym przykładem w polskiej muzyce tego czasu zaawansowanego warsztatu kompozytorskiego, który w pełni wpisywał się w kanon europejski” (s. 175).

Obok muzyki wokalnie-instrumentalnej Żebrowskiego, w recenzowanej pracy omówione są także jego utwory instrumentalne: amsterdamskie sonaty i utwory *pro processione*. Poruszony jest również temat związany z wykorzystaniem w jego dziełach techniki gry *clarino* na trąbce naturalnej. Nowo odnalezione sonaty na dwoje skrzypiec z *basso continuo* jasnogórskiego mistrza (wydane w zbiorze Johanna Juliusa Hummła w Amsterdamie) interesująco analizuje Piotr Wilk w artykule *Amsterdamskie sonaty Marcina Józefa Żebrowskiego* (s. 81–95). Autor słusznie stwierdza, iż „ukazanie się triów i symfonii Żebrowskiego we wpływowym wydawnictwie Hummła, publikującym dzieła instrumentalne najwybitniejszych twórców drugiej połowy XVIII w., może świadczyć o wysokiej ocenie jego muzyki przez współczesnych” (s. 83). To kolejne zawarte w prezentowanej książce świadectwo, iż Żebrowskiego można określić jako twórcę o randze europejskiej. Cennym aspektem zawartej w pracy analizy sonat amsterdamskich jest ich porównanie z utworami wokalnie-instrumentalnymi oraz utworami *pro processione* Żebrowskiego, a także usytuowanie tych dzieł na tle kultury europejskiej (porównanie z sonatami Spangenberg, przywołanie traktatu J.J. Quantza *Versuch einer Anweisung die Flöte traversiere zu spielen*, z którego zaleceń być może korzystał Żebrowski przy komponowaniu sonat).

Tematykę związaną z nieco zagadkowymi utworami *pro processione* podejmuje Beata Stróżyńska w artykule *Utwory pro processione Marcina Józefa Żebrowskiego* (s. 97–120). Autorka stwierdza, że utwory *pro processione* pisało tylko dwóch twórców: Marcin Józef Żebrowski i Joseph Riepel. Dzieła te zachowały się w archiwum jasnogórskim. Na podstawie przeprowadzonych badań B. Stróżyńska przyjmuje także ważną hipotezę, że ponieważ kompozycje tego gatunku pisane przez obydwu kompozytorów mają wiele cech wspólnych, nieprawdopodobne jest, aby powstawały niezależnie od siebie. Wysuwa także przypuszczenie, że Żebrowski

komponował swe utwory *pro processione* pod wpływem kompozycji Riepla. Interesująca jest również kolejna hipoteza autorki, iż utwory *pro processione* (grupowane w pary) były wykonywane na wejście (utwór pierwszy) oraz podczas uroczystego wyjścia z bazyliki jasnogórskiej (utwór drugi).

Maciej Jochymczyk w opatrzonym licznymi przykładami nutowymi artykule *Clarino w dziełach Marcina Józefa Żebrowskiego. Świadectwa wirtuozostwa instrumentalnego w kapeli jasnogórskiej* (s. 177–191) ukazuje niezwykle ciekawe fakty dotyczące działającej na Jasnej Górze kapeli. Autor stwierdza, że utwory Żebrowskiego z użyciem trąbki (które porównuje z dziełami Riepla) „pod względem wymagań technicznych znacznie wykraczają (...) poza rozwiązania, jakie możemy znaleźć w twórczości czołowych kompozytorów europejskich tego czasu” (s. 181), ukazując następnie liczne przykłady wirtuozowskiego wykorzystania trąbki w jego dziełach. M. Jochymczyk słusznie zaznacza, iż kapela jasnogórska była na ziemiach polskich czołowym ośrodkiem wirtuozowskiej gry na instrumentach dętych, w tym zwłaszcza gry na trąbce *clarino*. Temat działalności w kapeli jasnogórskiej wybitnych wirtuozów gry na trąbce w kontekście niezwykle trudnych partii powierzanych temu instrumentowi w utworach Żebrowskiego podjął również Patryk Frankowski w artykule *Wykorzystanie najwyższego rejestru trąbki naturalnej w kompozycjach M.J. Żebrowskiego w kontekście epoki i rozwoju techniki clarino* (s. 193–201). Ważną częścią tej rozprawy jest wymienienie znakomitych, działających w kapeli jasnogórskiej muzyków, w tym szczególnie charakterystyka trębaczy: Wincentego Pińskiego i Andrzeja Wróblewskiego. Autor stawia hipotezę, że Żebrowski przypuszczalnie pisał swe niezwykle trudne partie na trąbkę z przeznaczeniem do wykonania przez Wincentego Pińskiego.

Podsumowując: praca *Marcin Józef Żebrowski (XVIII w.). Kompozytor i muzyk kapeli jasnogórskiej* pod redakcją R. Pośpiecha posiada duże znaczenie w polskim piśmiennictwie muzykologicznym i stanowi ważny etap w badaniach nad twórczością najwybitniejszego polskiego kompozytora muzyki religijnej w XVIII w. Prezentuje odkrycia naukowe, przywraca kulturze polskiej pamięć o nowo odnalezionych utworach, prostuje błędy, stawia nowe tezy i — podsumowując obecny stan badań nad muzyką autora *Missa pastoralis* — wskazuje jednocześnie nowe ich kierunki.

Joanna Miklaszewska

REMIGIUSZ POŚPIECH (red.), *Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki* (Musica Claramontana — Studia 1), wstęp Izidor Matuszewski, Opole: Red. Wydaw. WTUO 2012, 471 [4] s., ISBN 978-83-61756-90-3 (WTUO), 978-83-7342-343-5 (Wydaw. i Druk. św. Krzyża).

Omawiana pozycja inicjuje nową serię wydawniczą: „Musica Claramontana — Studia”, realizowaną w ramach Instytut Liturgii, Muzyki i Sztuki Sakralnej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, będącą dopełnieniem projektu odkrywania i przybliżania tradycji muzycznej klasztoru paulinów na Jasnej Górze w Często-

chowcie. W jego ramach realizowane były dotąd serie płyt CD („Jasnogórska Muzyka Dawna — Musica Claromontana”) oraz źródłowo-krytycznych wydawnictw nutowych („Muzyka Jasnogórska — Musica Claromontana”). Książka, zatytułowana: *Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki*, stanowi — jak czytamy w redaktorskim *Wprowadzeniu* — „podsumowanie trzyletniego okresu badań prowadzonych przez międzynarodowe grono specjalistów z zakresu muzykologii, historii liturgii i historii Kościoła. Dla potrzeb realizowanego projektu nawiązano współpracę z badaczami tych przede wszystkim krajów, w których działały klasztory paulińskie, a więc Węgier, Chorwacji, Słowacji, Austrii, Niemiec i Polski” (s. 9–10). Celem projektu jest „poznanie wczesnego rozwoju liturgii i muzyki liturgicznej w klasztorach paulińskich w oparciu o gruntowne przebadanie zachowanych źródeł. Główny przedmiot badań skoncentrowany został na próbie określenia specyfiki celebracji liturgicznych sprawowanych w klasztorach paulińskich do 1600 r. — wtedy zakon przyjął oficjalnie powszechny ryt liturgii rzymskiej — w odniesieniu do polskiej oraz europejskiej tradycji zakonnej i diecezjalnej, szczególnie w zakresie charakterystycznego dla tego zakonu kultu maryjnego. Ważnym zadaniem jest również ukazanie wkładu klasztornych środowisk paulińskich dla rozwoju kultury muzycznej w dawnej Polsce i na terenie Europy” (s. 9).

Publikacja podzielona została na trzy części: *Fundamenta* — podstawowe źródła oraz najważniejsze formy średniowiecznej liturgii, *Fontes* — analizy zachowanych źródeł związanych z liturgicznymi celebracjami w klasztorach paulińskich, *Continuatio* — pielęgnowanie dawnych średniowiecznych tradycji w okresie potrydenckim. Na całość omawianej pozycji składają się następujące artykuły:

I. *Fundamenta*: Janusz CZERSKI, *Wpływ liturgii pierwotnego Kościoła na pisma Nowego Testamentu* (s. 15–23); Bazyli DEGÓRSKI OSPPE, *Zarys liturgii okresu patrystycznego. Zagadnienia wybrane* (s. 25–77); Helmut Jan SOBECZKO, *Przedtrydencka liturgia kapitulna i zakonna* (s. 79–95); Dariusz CICHOR OSPPE, *Życie liturgiczne pierwszych wspólnot paulinów w świetle reguł węgierskich biskupów: Bartłomieja, Pawła i Andrzeja (XIII w.)*, [s. 97–110]; Franciszek WOLNIK, *Liturgiczny kult świętych w zakonie paulinów w średniowieczu* (s. 111–131).

II. *Fontes*: Jakub KUBIENIEC, *Średniowieczne rękopisy liturgiczne z archiwum jasnogórskiego* (s. 135–149); Erwin MATEJA, *Pauliński kalendarz liturgiczny w świetle kalendarza diecezji wrocławskiej w okresie średniowiecza* (s. 151–198); Gábor KISS, *Pre-Tridentine sources of the Pauline mass chant repertory* (s. 198–218); Marta POPOWSKA, *Liturgia paulińska w świetle rękopisu ms. R 659/III–913* (s. 219–294); Robert BERNAGIEWICZ, *Dramatyzacje procesji Niedzieli Palmowej u paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie na przełomie XV i XVI wieku* (s. 295–310); Agnes PAPP, *Psalmtöne im Tonar des Pauliner Cantuale aus Częstochowa* (s. 311–342); Czesław GRAJEWSKI, *Możliwości zastosowania analizy statystycznej w badaniach chorałowych. Formuły euouae w rękopisie R 590* (s. 343–355); Iwo Hubert SIEKIERKA OFM, *Notacje muzyczne najstarszych świadectw monodii chorałowej Jasnej*

Góry (s. 357–411); Domonkos FARKAS, *The main research results of Pauline Liturgical Chant in Hungary* (s. 413–433).

III. *Continuatio*: Marcin KONIK, *Twórczość o. Władysława Leszczyńskiego OSPPE w świetle nowych badań — próba atrybucji repertuaru XVII-wiecznych hymnów jasnogórskich* (s. 437–455); Remigiusz POŚPIECH, *XVIII- i XIX-wieczne kancjonały paulińskie jako źródło pielęgnowania tradycji liturgicznej w klasztorze oo. paulinów na Jasnej Górze* (s. 457–471).

GRZEGORZ POŹNIAK, *Firma organmistrzowska Berschdorf z Nysy w świetle korespondencji z parafią pw. św. Bartłomieja w Gliwicach* (Z Dziejów Kultury Chrześcijańskiej na Śląsku 74), Opole: Red. Wydaw. WT UO 2012, 127 s., ISBN 978-83-61756-91-0.

Znaczącym przedmiotem zainteresowań badawczych ks. dra hab. Grzegorza Poźniaka są zagadnienia dotyczące tradycji śląskiego budownictwa organowego, czego przykładem jest recenzowana pozycja, zatytułowana: *Firma organmistrzowska Berschdorf z Nysy w świetle korespondencji z parafią pw. św. Bartłomieja w Gliwicach*. Autor przedstawia w niej materiał źródłowy zachowany w tamtejszym archiwum parafialnym. Na podstawie wieloletniej korespondencji pomiędzy firmą *Berschdorf*a parafią, przede wszystkim na podstawie druków firmowych, na których firma organowa wymieniała nowo zbudowane instrumenty, autor stworzył pierwszą w historii próbę skatalogowania instrumentów tej uznanej nyskiej firmy organowej, co stanowi cenny wkład w dziedzinę badań nad śląską tradycją budownictwa organowego.

Recenzowana pozycja składa się z pięciu zasadniczych rozdziałów, a rozpoczyna się *Przedmową* ks. Andrzeja Pluty, proboszcza parafii św. Bartłomieja w Gliwicach, oraz *Wprowadzeniem* autorstwa dr hab. Remigiusza Pośpiecha, prof. UWr i UO, kierownika Katedry Muzyki Kościelnej i Wychowania Muzycznego na WT UO w Opolu.

Rozdział pierwszy (s. 17–29), zatytułowany *Szkice historyczne*, zawiera w pierwszej części zarys dziejów parafii św. Bartłomieja oraz historię budowy świątyni pod tym samym wezwaniem, co zostało dopełnione jej poświęceniem w dniu 14 maja 1911 r. W tym samym rozdziale autor przedstawia także proboszczów tej gliwickiej parafii, którzy pełnili posługę duszpasterską od przelomu XIX i XX w. aż do współczesności. W drugiej części rozdziału autor przedstawia ogólną historię firmy organmistrzowskiej *Berschdorf* oraz kolejne etapy budowy organów w kościele św. Bartłomieja. Wszystkie informacje historyczne zamieszczone w pierwszym rozdziale publikacji tworzą ważny kontekst, w świetle którego w dalszej części pracy autor omawia i analizuje zachowany zespół archiwalny.

Drugi rozdział (s. 31–41), zatytułowany „*Orgelpflege*” w archiwum parafii pw. św. Bartłomieja w Gliwicach, zawiera opis zachowanych źródeł, które dotyczą organów zbudowanych w gliwickim kościele przez firmę *Berschdorf*, w tym m.in.

dokumenty dotyczące troski o instrument w latach po jego wybudowaniu, które są wyodrębnione w jednej z części zespołu pod nazwą *Orgelpflege*. Przy każdym z omawianych przykładowo dokumentów zamieszczona jest jego fotokopia. W rozdziale tym autor zaznacza m.in., że ważny element dla poznania historii działalności firmy *Berschdorf* stanowią papiery firmowe, na których wypisywane są z lewej strony wszystkie kolejne instrumenty zbudowane przez tę firmę w kościołach i salach koncertowych. Oprócz podanego miejsca czy określonego kościoła, można tam znaleźć informację o ilości głosów danego instrumentu.

Kolejny, trzeci rozdział publikacji, który nosi tytuł: *Instrumenty firmy Berschdorf* (s. 43–71), zawiera szczegółowy wykaz wszystkich instrumentów, jakie można znaleźć na papierach firmowych wydawanych przez firmę w latach 1929–1942. Autor publikacji pogrupował je na sześć części, bo tyle rodzajów papierów firmowych można odnaleźć w zachowanym zbiorze archiwalnym. Świadczy to o tym, że firma *Berschdorf* w kolejnych odstępach czasowych dokonywała korekty swoich papierów firmowych, aktualizując listę wybudowanych przez siebie instrumentów. Na podstawie tych wykazów ks. G. Poźniak podjął próbę stworzenia listy wybudowanych organów firmy *Berschdorf* we wskazanych odstępach czasowych. Warto zaznaczyć, że wszystkie wykazy zbudowanych przez firmę organów mają swój utarty schemat. Każdy rozpoczyna się od wymienienia instrumentów od największego do najmniejszego (tzn. od organów o największej ilości głosów do organów o najmniejszej ilości głosów). Pierwsze pismo firmowe zawierające zestawienie instrumentów pochodzi z 1929 r. i zawiera informacje o 23 instrumentach. Drugą grupę stanowią papiery firmowe z lat 1929–1930, które odnotowują już 36 instrumentów. Trzecie zestawienie można odnaleźć na kosztorysie z października 1934 r., na którym odnotowano już 41 instrumentów. Czwartą grupę stanowią pisma wysyłane w latach 1934–1937, które zawierają listę 45 instrumentów. Piąte zestawienie organów firmy *Berschdorf* zostało zamieszczone na odmiennym piśmie firmowym z grudnia 1934 r., a szóste zawiera listę pochodzący już z 1942 r., napisany na papierze firmowym z okazji jubileuszu 50-lecia istnienia firmy *Berschdorf*. Wymienia on już aż 61 instrumentów. Poszczególne instrumenty odnotowane we wspomnianych dokumentach archiwalnych zostały przez autora sprawdzone w dostępnej literaturze przedmiotu, co pomogło w wielu przypadkach określić szczegóły dotyczące niektórych z nich (m.in. ustalić dokładny rok budowy). W konsekwencji, na podstawie uzyskanych tą drogą informacji, autor publikacji w drugim punkcie trzeciego rozdziału podjął się próby stworzenia pierwszego w historii katalogu organów zbudowanych przez nyską firmę *Berschdorf* (s. 62–66). Zawarte w nim informacje zostały zweryfikowane oraz uzupełnione w oparciu o dostępną literaturę przedmiotu. Autor wykorzystał ponadto opisy instrumentów z wizytacji kanonicznych, m.in. referatu ds. muzyki kościelnej kurii gliwickiej, a także informacje pozyskane od innych badaczy, w tym głównie od prof. Juliana Gembalskiego, kierownika Katedry Organów i Muzyki Kościelnej w Akademii Muzycznej w Katowicach. Podjęta przez ks. Poź-

niaka próba stworzenia katalogu dzieł tej uznanej śląskiej firmy budowniczych organów ma istotne znaczenie dla dalszych badań nad śląską tradycją budownictwa organowego i jest jednym z najcenniejszych elementów, jakie recenzowana publikacja wnosi w dziedzinę pełniejszego poznania historii i działalności firmy *Berschdorf*. Stworzony przez ks. Grzegorza Poźniaka katalog wymienia aż 123 instrumenty, jakie miała stworzyć nyska firma na przestrzeni kilkudziesięciu lat swej działalności. Zawiera przy tym najważniejsze informacje dotyczące każdego z instrumentów: miejscowość, wezwanie i funkcję kościoła, ilość głosów, określenie budowniczego (czy dany instrument był zbudowany za czasów kierowania zakładem przez Paula Berschdorfa lub już przez jego syna, Carla), a także rok budowy poszczególnych organów. Wykaz instrumentów wymienionych w katalogu jest zgodny z wszystkimi wcześniej omówionymi zestawieniami wybudowanych organów i rozpoczyna się od wymienienia największych instrumentów, a kończy się na organach najmniejszych.

Czwarty rozdział publikacji, zatytułowany *Treść korespondencji* (s. 73–101), zawiera szczegółowe omówienie treści pism, jakie były przesyłane pomiędzy firmą *Berschdorf* a parafią św. Bartłomieja w Gliwicach. Autor publikacji zaznacza jednak, że brak jest w archiwum parafialnym wcześniejszej korespondencji z okresu budowy organów, natomiast pisma pochodzące z lat 1925–1942 dotyczą otoczenia instrumentu właściwą opieką organmistrzowską. W rozdziale tym autor zamieścił liczne kopie oryginalnych dokumentów zachowanych w języku niemieckim.

Ostatni, piąty rozdział publikacji (s. 103–108) zawiera opis trzech instrumentów zbudowanych przez firmę *Berschdorf*, które są wymieniane w dokumentach zachowanych w archiwum parafii św. Bartłomieja w Gliwicach. Są to najpierw organy zachowane w tzw. starym kościele św. Bartłomieja w Gliwicach przy ul. Toszeckiej, później organy zbudowane w kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Gliwicach Żernikach oraz organy zbudowane przez Paula Berschdorfa w tzw. nowym kościele św. Bartłomieja w Gliwicach przy ul. Bernardyńskiej.

Dopełnienie omawianej pozycji stanowi wykaz bibliografii oraz dwa indeksy: miejscowości (s. 119–122) oraz wymienionych w pracy organmistrzów (s. 123). Na końcu publikacji znajduje się aneks (s. 125–127) zawierający informacje o trzech płytach kompaktowych wydanych w Opolu w serii „Organy Śląska Opolskiego”, na których została nagrana muzyka organowa wykonywana właśnie na instrumentach firmy *Berschdorf*.

Recenzowana książka autorstwa ks. G. Poźniaka jest przykładem kompetentnej pracy na źródłach archiwalnych, które mają fundamentalną wartość w badaniach historycznych, także w odniesieniu do badań instrumentologicznych, m.in. odnośnie do śląskiej tradycji budownictwa organowego. Choć ostatnie dziesięciolecie przyniosły spory zakres prac archiwalnych z tego zakresu, to jednak wciąż pozostało kilka obszarów, które nadal wymagają dogłębnych badań źródłowych. Do nich należy m.in. dorobek śląskiej firmy budowniczych organów *Berschdorf*. Poznanie

korrespondencji zachowanej w archiwum parafii św. Bartłomieja, ukazuje bardzo spójny obraz rzetelnej pracy przedstawicieli tej firmy i jest niemal żywym świadectwem ich oddanej i odpowiedzialnej działalności. W zamieszczonych informacjach i propozycjach kryje się ich wyjątkowo mądra wizja prowadzenia zakładu, połączona ze świadectwem rozumienia doniosłości dzieł, które tworzyli.

Publikacja ks. Poźniaka pokazuje wyraźnie, że warto podejmować badania archiwaliów. Skoro przebadanie tylko jednego zespołu archiwalnego (zachowanego w gliwickiej parafii św. Bartłomieja) przyniosło tak wartościowe owoce, to równie cenny wkład mogą wnieść kolejne prace nad zespołami archiwalnymi zachowanymi w tylu innych parafiach.

Sporządzony przez ks. Poźniaka katalog instrumentów zbudowanych przez Paula i Carla Berschdorffów z pewnością będzie uzupełniany w wyniku kolejnych badań z tego zakresu. Jednak już w obecnej formie stanowi cenną pomoc dla wszystkich, którzy są zainteresowani działalnością nyskiej firmy organowej. Dlatego niniejsza pozycja, niemal pionierska w odniesieniu do stworzonego katalogu dzieł *Berschdorfa*, stanowi formę zaproszenia dla kolejnych badaczy śląskiej tradycji budownictwa organowego, by poszerzać przedstawiony katalog w wyniku własnych badań źródłowych. Prowadząc badania w tym zakresie musimy mieć na uwadze trudności w precyzyjnym określeniu, które instrumenty zostały ponad wszelką wątpliwość zbudowane przez firmę *Berschdorf*. W pierwszej połowie XX w. często spotykaną praktyką było bowiem przenoszenie instrumentów, czym zajmowały się niemal wszystkie firmy organmistrzowskie. Czasami dokonywały one jedynie małej korekty dyspozycji lub przebudowywały trakturę, dodając do instrumentu o trakturze mechanicznej np. kilka głosów sterowanych trakturą pneumatyczną. Jednak powszechną praktyką było to, że firma dokonująca translokacji instrumentu na zakończenie prac umieszczała na instrumencie własny znaczek firmowy. Dlatego w licznych przypadkach nie wiadomo dokładnie, czy dany instrument zbudowała rzeczywiście firma *Berschdorf*, czy firma ta dokonała tylko jego translokacji. Dotyczy to np. organów w tzw. starym kościele św. Bartłomieja w Gliwicach, w kościele św. Macieja w Zabrzcu Maciejowie czy w kościele Wniebowzięcia NMP w Wielowsi. Być może kolejne badania przyniosą jednoznaczne rozstrzygnięcia w tym zakresie.

W autorskim opracowaniu katalogu omawianej firmy trudnościami dla ks. Poźniaka była także kwestia dokładnego określenia w niektórych instrumentach ilości głosów. W trakcie badań porównawczych okazało się, że inaczej był dany instrument projektowany (i liczba planowanych głosów została podana na papierze firmowym), zaś ostateczna, realna liczba zamontowanych głosów różniła się od planowanej. Tak jest np. w przypadku największego instrumentu zbudowanego przez firmę *Berschdorf*— w kościele pw. św. Barbary w Bytomiu. Na wykazie umieszczonym na liście wysłanym do parafii św. Bartłomieja w Gliwicach w lutym 1942 r. widnieje liczba 80 głosów, podczas gdy realnie organy mają ich 65. Podobne problemy pojawiły

się w przypadku kilku innych instrumentów, co autor w swej pozycji wyraźnie zaznacza i wyjaśnia.

Generalnie możemy stwierdzić, iż książka autorstwa ks. dr hab. Grzegorza Poźniaka wpisuje się w szeroki kontekst badań organologicznych na Śląsku i jest cennym, dobrze przeprowadzonym projektem badawczym, który otwiera drogi do kolejnych zagadnień wymagających także pogłębionych badań archiwalnych.

GRZEGORZ POŹNIAK (red.), *Konteksty piosenki religijnej. Norbert Blacha in memoriam* (Opolska Biblioteka Teologiczna 129), Opole: Red. Wydaw. WT UO 2013, 181 [1] s., ISBN 978-83-61756-05-7.

Pozycja stanowi rodzaj książki pamiątkowej opublikowanej w rocznicę śmierci Norberta Blachy (1959–2012) — kompozytora, aranżera, pedagoga i muzyka kościelnego. Na jej treść składają się następujące artykuły:

Ks. Grzegorz POŹNIAK, *Piosenka religijna w badaniach muzykologicznych w Polsce* (s. 11–20); Adam KOSEWSKI, *Pieśni gospel i negro spirituals w twórczości Norberta Blachy* (s. 21–30); Małgorzata SZYMAŃSKA-SZUBERT, Mariusz PUCIA, *Typologia ludowej piosenki religijnej w Archiwum Muzycznego Folkloru Religijnego Instytutu Muzykologii KUL* (s. 31–54); Piotr WIŚNIEWSKI, *Liturgia z piosenką?* (s. 55–70); ks. Sławomir PAWIŃSKI, *Piosenka religijna w przepowiadaniu słowa Bożego dla dzieci* (s. 71–85); ks. Wiesław HUDEK, *Piosenki religijne w „Śpiewniku archidiecezji katowickiej”* (s. 87–109); ks. Franciszek KOENIG, *Kompozycje religijne dla dzieci i młodzieży gliwickiego kompozytora amatora Grzegorza Brożka* (s. 111–134); ks. Stanisław RABIEJ, *Od lemisza do smyczka. Ślady kultury muzycznej cystersów* (s. 135–142); Marcin POSPIESZAŁSKI, *Refleksje na temat współczesnej muzyki w Kościele i przenikania się współczesnych gatunków do kościelnej muzyki* (s. 143–148); Radosław MARCINKIEWICZ, „*Wystarczy spojrzeć na nazwę...*”. *O 2 Tm 2,3 — w kontekście artifonimii oraz ideonimii* (s. 149–166); Karina GARBAS, *Piosenka religijna a repertuar scholi liturgicznych* (s. 167–172). Całość uzupełnia szkic Ilony KARGUL: *Norbert Blacha i Silesia Gospel Festival* (s. 175–177) oraz piosenka *Słodko-gorzka* autorstwa Bartosza Jaśkowskiego (tekst i melodia), dedykowana śp. Norbertowi Blasze (s. 179–181).

GRZEGORZ POŹNIAK, PIOTR TARLINSKI (red.), *Śląskie organy III. Materiały konferencji zorganizowanej przez Katedrę Muzyki Kościelnej i Wychowania Muzycznego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego oraz Diecezjalny Instytut Muzyki Kościelnej w dniu 20 marca 2013 roku* (Sympozja 84), Opole: Red. Wydaw. WT UO 2013, 217 [3] s., ISBN 978-83-63950-10-1.

Treść: ks. Piotr TARLINSKI, *Słowo wstępne* (s. 5–7); Andrzej PRASAŁ, „*Meldebogen für Orgel*” z 1944 r. — *unikalne źródło do dziejów budownictwa organowego w dawnym Hrabstwie Kłodzkim* (s. 9–35); ks. Jarosław KISIELIŃSKI, *Pierwsze we Wrocławiu organy ze „Sperrventillade” (1455) w kościele pw. św. Marii Mag-*

daleny (s. 37–54); Julian GEMBALSKI, *Zabytkowy pozytyw z Muzeum Prasy Śląskiej w Pszczynie — historia i problemy rekonstrukcji* (s. 55–64); ks. Franciszek KOENIG, *Kulturowa i muzyczna wartość organów Moritza Roberta Müllera z roku 1844 zachowanych w kościele św. Katarzyny w Toszku. Dzieło restauracji organów w latach 2010–2012* (s. 65–95); Stanisław PIELCZYK, *Problem konserwacji i rewitalizacji zabytkowych organów kościoła św. Bartłomieja w Smolnicy* (s. 97–109); Jerzy KUKLA, *Organy i organiści bielscy w I połowie XX w.* (s. 111–126); Władysław SZYMAŃSKI, *Wkład Carla Volkmana z Gliwic w górnośląskie budownictwo organowe* (s. 127–137); ks. Grzegorz POŹNIAK, *Działalność organmistrzowska Józefa Kuca (1891–1978) z Zimnic Wielkich* (s. 139–158); ks. Piotr DĘBSKI, *Johann Christof May Wald — życie i działalność organmistrzowska* (s. 159–170); Wolfgang J. BRYLLA, *Nieznany—znany organmistrz głubczycki J.M.V. Haas* (s. 171–197); ks. Krzysztof KMAK, *100-lecie organów Paula Berschdorfa w Wodzisławiu Śl.* (s. 199–217).

Ks. Franciszek Koenig

